

**INTERVENTIES BIJ
ZEER PROBLEMATISCHE JEUGDIGEN**

PROF. DR J.D. VAN DER PLOEG
DR E.M. SCHOLTE

m.m.v.
Drs H.H. van den Berg
Drs M.R.J. Van den Bogaard

april 2000

NEDERLANDS INSTITUUT VOOR PEDAGOGISCH EN PSYCHOLOGISCH ONDERZOEK
POSTBUS 75428 1070 AK AMSTERDAM

STICHTING JEUGDINFORMATIE NEDERLAND
POSTBUS 1373, 3500 BJ UTRECHT

INHOUD

Deel 1	Inleiding	1
Deel 2	Basisprogramma's	9
Deel 3	Specifieke programma's	23
Deel 4	Veelbelovende programma's	35
Deel 5	Probleemzwaarte jeugdigen	57
Deel 6	Meningen van begeleidende instellingen	69
Deel 7	Conclusies en aanbevelingen	75
	Literatuur	79
	Bijlage	81

1.1 Inleiding

Een deel van de jeugdigen heeft grote moeite te integreren binnen onze samenleving. Zij vertonen aanhoudend gedrag waarmee zij voor zichzelf en/of voor hun omgeving een probleem vormen. Hun ingroei in de samenleving loopt gevaar en zij dreigen gedesintegreerd te raken. In het algemeen geldt: hoe heviger het geïnternaliseerde of geëxternaliseerde probleemgedrag hoe meer kans dat deze jeugdigen de aansluiting bij onze samenleving missen. Er is de jeugdzorg-instellingen dan ook veel aan gelegen om de problemen van deze jeugdigen te verminderen of mogelijk zelfs op te lossen.

De vraag is echter: hoe pakken de professionele instellingen deze jeugdigen en hun problemen aan? Welke interventies of methoden hanteren zij? Op welke wijze beogen zij de persoonlijke en maatschappelijke desintegratie van deze jeugdigen bij te sturen en in hoeverre bewerkstelligen zij dat deze jeugdigen herintegreren in de samenleving?

Incidenteel wordt in deze vragen inzicht verschaft doordat er soms over een behandelingsprogramma wordt gepubliceerd of doordat er in de vakliteratuur nader wordt ingegaan op bepaalde interventiemethodes. Maar een duidelijk en systematische overzicht van bestaande hulpverleningsprogramma's voor jeugdigen die vanwege emotioneel en/of storend probleemgedrag het risico lopen persoonlijk en maatschappelijk de boot te missen is niet voorhanden.

Met het onderhavige onderzoek wordt daarom beoogd antwoord te krijgen op de vraag: "welke nieuwe interventies worden momenteel gebruikt om de meest problematische jeugdigen te helpen en in hoeverre bevorderen deze programma's de (re)integratie deze jeugdigen in onze samenleving?"

1.2 Verduidelijking van enkele begrippen

Alvorens in te gaan op de wijze waarop de eerder geformuleerde onderzoeksvraag zal worden beantwoord, staan we eerst stil bij enkele pre-alabele kwesties.

Ten eerste: wanneer spreken we van zeer problematische jeugdigen?

In het algemeen wordt bedoeld op jeugdigen die gedrag vertonen dat door hun omgeving (gezin, school, vrienden) als zeer storend en afwijkend wordt ervaren. Meestal wordt gewezen op agressieve gedragingen, alsook op anti-sociaal en delinquent gedrag. We spreken hier doorgaans van geëxternaliseerd probleemgedrag. Maar men kan ook denken aan sterk getraumatiseerde jeugdigen met ernstige depressies en hevige angsten ofwel aan jeugdigen met

sterk geïnternaliseerde problemen. Grenzen zijn hier echter moeilijk te trekken: wanneer is agressie wel of niet zeer problematisch, wanneer is weglopen wel of niet een signaal van zeer problematisch gedrag en wanneer is een depressie te omschrijven als zeer ernstig problematisch?

In plaats van ons te verliezen in een theoretische discussie over de vraag hoe te komen tot een definitie van 'zeer problematische jeugdigen' kiezen we voor een meer pragmatische benadering. Deze houdt de volgende redenering in. Zeer problematische jeugdigen zijn doorgaans niet te handhaven in hun gezin en worden om die reden geplaatst in een residentiële voorziening. Meer in het bijzonder zullen de meest problematische jeugdigen worden opgenomen in behandelingstehuizen, kinder- en jeugdpsychiatrische centra alsook in (gesloten) residentiële voorzieningen zoals de Rijkstehuizen en de justitiële jeugdinrichtingen (de vroegere tehuizen voor zeer intensieve behandeling of ZIB's).

Ten tweede: wanneer spreken we van een interventie c.q. van een interventie in een residentiële voorziening voor jeugdigen met zeer problematisch gedrag?

Een interventie kan men kortweg omschrijven als een geëxpliciteerd en beschreven programma om een bepaald probleem te behandelen. In tehuizen kunnen behandelingsprogramma's op twee niveaus worden onderscheiden:

- A. basisprogramma's uitgevoerd in de dagelijkse omgang met de jeugdigen (vooral door groepsleiding in de leefgroep)
- B. specifieke programma's uitgevoerd op bepaalde tijdstippen (vooral door deskundigen in aparte sessies).

In het onderhavige onderzoek worden beide typen interventies in studie genomen.

Ten derde: wanneer spreken we van een inventarisatie of evaluatie?

Voor een goed begrip dient een onderscheid te worden gemaakt tussen een inventarisatie en evaluatie. In het eerste geval gaat het vooral om een gedocumenteerde beschrijving van een bepaald programma, terwijl in het tweede geval wordt onderzocht (via observaties, monitoring, effectmetingen e.d.) hoe het programma in de praktijk werkt.

Het onderhavige onderzoek wil zich niet louter beperken tot een pure beschrijving van de interventies maar beoogt ook evaluatief van aard te zijn door voorzover mogelijk de waarde en de verdienste van de interventies in kaart te brengen.

1.3 Onderzoeksopzet

1.3.1 Materiaalverzameling

Het onderzoek beslaat **drie fasen** van data-verzameling: een algemene schriftelijke ronde, een toegespitste mondelinge ronde en een aanvullende schriftelijke ronde.

Algemene schriftelijke inventarisatieronde

Tijdens de eerste fase werden alle tehuizen aangeschreven die zich richten op jeugdigen met psycho-sociaal probleemgedrag en die vallen onder het Ministerie van VWS (afdelingen jeugdhulpverlening en geestelijke gezondheidszorg) alsook de (gesloten) jeugd-inrichtingen die vallen onder de regie van het Ministerie van Justitie.

De directies van deze tehuizen werd gevraagd aan te geven of er in hun instelling sedert 1990 nieuwe interventie-methodieken werden ingevoerd. Zo ja, dan werd verzocht aanvullende informatie te verstrekken over de aard van de interventie, de kenmerken van de doelgroepen (leeftijd, problematiek e.d.), de beoogde doelen en de bereikte resultaten.

Zoals eerder gesteld kunnen de interventies betrekking hebben op zowel de basisprogramma's (geldend voor een gehele groep of instelling) als op specifieke programma's (vooral betrekking hebben op een beperkt aantal jeugdigen met specifieke problemen). Beide typen programma's werden onderzocht en worden in het navolgende aangeduid als **A respectievelijk B-programma's**.

Interview ronde

Op basis van deze eerste inventarisatie werd een tweede onderzoeksronde uitgevoerd. Deze onderzoeksronde beoogde een aantal van de gemelde interventies middels een semi-gestructureerd interview nader in kaart te brengen. Als leidraad voor de keuze van de programma's die in deze tweede ronde opgenomen werden gold: het diende te gaan om zo duidelijk mogelijk identificeerbare en te onderscheiden interventies van recente datum.

In deze tweede fase werden gegevens verzameld over onder meer de volgende onderwerpen:

- *een beschrijving van de interventie/het programma*
 - a. hoe functioneert het, uit welke componenten is het opgebouwd, wat zijn de onderlinge relaties
 - b. hoe wordt er op persoonlijk (zelfcontrole, zelfbeeld, zelf-effectiviteit) en maatschappelijk (gezin, school, arbeid en vrijetijdsbesteding) gebied gewerkt aan de (re)integratie van de jeugdigen
 - c. hoe is het programma ingebed in het geheel, hoe wordt het gesteund, wie voeren het uit, welke deskundigheid is vereist, welke personen en instellingen (gezin, school/werk, vrijetijdsvoorzieningen als club/buurthuiswerk, andere professionele hulpverleningsinstellingen) worden bij de interventie betrokken
 - d. wat beschouwt men als de sterke/zwakke kanten van de interventie
- *de achtergronden en context*
 - a. de voorgeschiedenis (het ontstaan, de aanloop, waarom deze interventie, achterliggende visie/noties)
 - b. verhouding tot andere interventies/programma's
 - c. samenwerkingsverbanden

- *de jeugdigen*
 - a. voor welke jeugdigen is de interventie wel/niet bedoeld
 - b. worden deze jeugdigen ook werkelijk bereikt
 - c. wat beoogt de interventie te bereiken

- *de resultaten*
 - a. welke jeugdigen worden met succes door de programma's geholpen, welke uitvallers zijn er en hoe komt dit
 - b. slagen de programma's erin de jeugdigen op persoonlijk (zoals zelfbeeld, zelfcontrole en zelf-effectiviteit) en maatschappelijk (zoals gezin, school, werk en vrijetijd) gebied perspectieven op (re)integratie te bieden
 - c. wat zijn de uitkomsten voor wat betreft de persoonlijke en maatschappelijke (re)integratie van de jeugdigen

Naast gegevens uit de gesprekken met de directies en de uitvoerders van de interventies werd voor deze ronde informatie ontleend aan relevante documenten (rapporten, verslagen, notities, onderzoeken e.d.).

Aanvullende schriftelijke ronde

Via de derde stap werden nog de volgende twee aanvullingen verkregen.

1. Van de jeugdigen die een bepaald programma volgen of een bepaalde interventies ondergaan werden een aantal kenmerken gevraagd met behulp van de PPV (Populatievragenlijst)¹ zoals die is ontwikkeld door Van der Ploeg & Scholte (1996). Deze gegevens werden aangeleverd door de groepsleiding. Op deze wijze kon op empirische wijze inzicht worden verkregen in de aard van de doelgroep.

2. De begeleiders van de instellingen die jeugdigen hebben geplaatst in een bepaald interventie-programma (dus niet de uitvoerders, maar de plaatsers) werd via een korte vragenlijst (BIV)² gevraagd hun ervaringen met de betreffende interventie aan te geven. Hiermee werd uit de bron van 'gebruikers' een indicatie verkregen over het functioneren van de gehanteerde interventies.

¹ De PPV is gebaseerd op het meervoudig risicomodel en vraagt informatie over het gedrag, de persoonlijkheid, het gezin, de school en de vrienden/vrije tijdsbesteding. De lijst omvat zo'n 40 vragen die opgebouwd zijn uit ruim 100 items.

² De BIV (Begeleidende Instantie Vragenlijst) is een korte vragenlijst van 11 vragen waarin een externe begeleider van de jeugdige zijn visie geeft op de ontwikkeling van de jeugdige. De lijst werd eerder gebruikt en ontwikkeld in het onderzoek van Van der Ploeg & Scholte (1996b).

1.3.2 Verwerking van het onderzoeksmateriaal

Het onderzoeksmateriaal uit de schriftelijke rondes leverde overwegend kwantitatieve onderzoeksgegevens op. Deze werden tezamen met verscheidene kwalitatieve bevindingen in het navolgende gebruikt om een totaalbeeld te schetsen van de aard en omvang van de interventies, de doelgroepen en de resultaten.

Het materiaal uit de interviews en de documenten leverde zowel kwantitatieve als kwalitatieve onderzoeksgegevens op. Daarbij werden deze laatste gegevens - voorzover relevant - middels inhoudsanalyses nader gekwantificeerd. Hierdoor kunnen deze gegevens worden gebruikt om het kwantitatieve totaalbeeld uit de schriftelijke ronde aan te scherpen. Daarnaast werden de kwalitatieve gegevens gebruikt om een individueel beeld te schetsen van de uiteenlopende interventieprogramma's.

1.4 Onderzoeksgroep

Er zijn in totaal naar 123 residentiële jeugdzorg-instellingen vragenlijsten verzonden met betrekking tot interventies bij zeer problematische jeugdigen.

De aangeschreven instellingen bestonden uit verschillende categorieën: instellingen aangesloten bij het VOG (77), kinder en jeugdpsychiatrische centra of afdelingen (28), particuliere residentiële instellingen vallend onder het Ministerie van Justitie (10) en justitiële inrichtingen c.q. rijksinrichtingen (8).

Ruim de helft van deze instellingen (54%) heeft op ons verzoek om medewerking gehoor gegeven. De helft van de instellingen die heeft gereageerd berichtte echter geen nieuwe programma's in gebruik te hebben dan wel niet met de beoogde doelgroep van zeer problematische jeugdigen te werken. De andere helft heeft wel melding gemaakt van één of meerdere programma's. In het volgende overzicht wordt duidelijk hoe de respons over de verschillende categorieën instellingen is verdeeld.

Tabel 1.1 Respons naar type centrum

	positief ¹	negatief ²	geen reactie ³
. Res. jeugdhulpverleningsinstellingen	23 (30%)	21 (27%)	33 (43%)
. Rijksinrichtingen/justitiële jeugdinstellingen	2 (25%)	3 (38%)	3 (37%)
. Particuliere justitiële inrichtingen	7 (70%)	1 (10%)	2 (20%)
. Kinder- en jeugdpsychiatrische centra/afdelingen	1 (4%)	8 (28%)	19 (68%)
Totaal	33 (27%)	33 (27%)	57 (46%)

¹ positief betekent dat melding is gemaakt van nieuwe programma's

² negatief houdt in dat er is gemeld dat men niet met de beoogde doelgroep werkt en/of geen nieuw programma gebruikt

³ deze kolom bevat het aantal instellingen dat in het geheel niet heeft gereageerd.

Het voorgaande overzicht maakt duidelijk dat in de sector van de particuliere instellingen valend onder de regie van het Ministerie van Justitie, veruit de meest respons waarneembaar is. Daarmee staat in schril contrast de zeer geringe respons vanuit de kinder- en jeugdpsychiatrische hoek. Men heeft in deze sector ook nauwelijks de moeite genomen om te reageren op ons verzoek. Deze lage respons kan ook een gevolg zijn van een andere perceptie die men in dit veld wellicht heeft van het begrip interventieprogramma.

In totaal hebben 33 instellingen positief gereageerd. Dat kan inhouden dat men melding heeft gemaakt van een A-programma (basisprogramma) of een B-programma (aanvullend programma). Het kan ook betekenen dat men beide programma's als nieuw heeft aangemeld, terwijl het tevens kan voorkomen dat één instelling meerdere programma's in gebruik heeft.

Het volgende overzicht geeft hieromtrent meer duidelijkheid.

Tabel 1.2 Verdeling van de A- en B-programma's (tussen haakjes de afgenomen interviews)

	A-programma	B-programma
. Jeugdhulpverleningsinstellingen	22 (13)	14 (7)
. Rijksinrichtingen	2 (-)	0
. Justitiële inrichtingen (particulier)	5 (5)	2 (1)
. Jeugdpsychiatrische instellingen	1 (1)	0
Totaal	30 (19)	16 (8)

De 46 verschillende programma's waarvan hier gewag wordt gemaakt zijn in totaal door 33 instellingen gemeld. Het merendeel heeft betrekking op de dagelijkse aanpak in de leefgroep, terwijl een kleiner aantal verwijst naar additionele programma's.

In aansluiting op de schriftelijk verkregen informatie zijn 27 interviews afgenomen over programma's die op basis van de dan beschikbare gegevens de moeite waard leken nader te onderzoeken. De aantallen staan tussen haakjes per tehuiscategorie vermeld in tabel 2.

We sluiten deze paragraaf af met de opmerking dat mogelijkerwijs niet alle nieuwe interventieprogramma's aan ons zijn gemeld. Het aantal programma's dat werd gemeld is echter van dien aard dat het ons in staat stelt een representatief beeld te schetsen van de actuele situatie.

1.5 Indeling rapportage

De rapportage van de onderzoeksresultaten ziet er als volgt uit.

Eerst wordt gerapporteerd over de basisprogramma's op basis van de schriftelijke verkregen gegevens en de afgenomen interviews.

Daarna worden de bevindingen gepresenteerd over de additionele programma's ofwel de specifieke programma's die worden ingezet naast de basisbehandeling. Ook deze onderzoeksresultaten vloeien voort uit de toegestuurde schriftelijke vragenlijst en de afgenomen interviews.

Vervolgens geven we de meest veelbelovende programma's weer van zowel de basisprogramma's als de aanvullende programma's.

Daarna gaan we nader in op de vraag in hoeverre de beoogde doelgroepen ook daadwerkelijk worden bereikt. Dit doen we door de met behulp van de PPV verkregen informatie van de jongeren te vergelijken met de door de instellingen geformuleerde doelgroepen. Vervolgens gaan we na hoe tevreden de externe maatschappelijk werkers (van de begeleidende instanties) over de programma's zijn.

Tot slot sluiten we af met enkele conclusies en aanbevelingen.

2.1 Inleiding

De programma's waarover hier wordt gerapporteerd zijn te beschouwen als eerstegraads strategieën ofwel basisprogramma's in residentiële centra. Anders gezegd: het gaat om de wijze waarop het dagelijks handelen in de leefgroep vorm wordt gegeven.

Voor het verkrijgen van informatie over deze programma's is in eerste instantie gebruik gemaakt van een toegezonden vragenlijst. In totaal zijn tijdens deze eerste schriftelijke ronde gegevens ontvangen van 30 basisprogramma's. Aanvullend zijn interviews afgenomen over 19 van deze basisprogramma's. We rapporteren hier eerst over de schriftelijke ronde en daarna over de tweede ronde i.c. de interviews.

2.2 Bevindingen uit de eerste ronde (schriftelijke enquête basisprogramma's)

2.2.1 Enkele algemene kenmerken

Ruim drie kwart van de programma's (78%) is van recente datum en worden niet langer dan 1 tot 3 jaar toegepast. Er zijn zelfs twee programma's die nog geen jaar in gebruik zijn en zojuist van start zijn gegaan. De gemiddelde gebruiksduur van de programma's bedraagt 3.5 jaar. Dit gemiddelde is enigszins aan de hoge kant omdat een enkel programma al heel lang in gebruik is. Ondanks ons verzoek om vooral melding te maken van nieuwe programma's waren enkele residentiële centra van mening dat ook programma's van 10 jaar en ouder nog steeds als veelbelovend kunnen worden aangemerkt. Dat hangt samen met het gegeven dat deze programma's in de loop der jaren verder zijn ontwikkeld en bijgesteld. De laatste versie wordt dan als 'nieuw' beschouwd.

De meeste programma's (77%) zijn gericht op jongeren van 12 jaar en ouder. Daarnaast is er nog een klein deel (17%) dat voor een brede groep van jeugdigen van 6 tot 18 jaar is bedoeld. Voor jeugdigen onder de 12 jaar komen vrijwel geen programma's voor. We telden er slechts drie.

Programma's voor alleen meisjes vormen een nog grotere zeldzaamheid: in het onderzochte bestand komen we slechts tot één programma tegen voor uitsluitend meisjes.

We noteren verder dat ruim een kwart van de programma's uitsluitend voor jongens is bedoeld. De meeste programma's (70%) zijn echter opgezet voor zowel jongens als meisjes.

Hoe lang duurt het basisprogramma gemiddeld? We berekenden dat de jeugdigen gemiddeld ruim 14 maanden aan het programma deelnemen. Daar zit wel enige spreiding in. Ruim een derde van de programma's duurt 2 tot 9 maanden. Een iets groter aantal telt echter 18 tot 24 maanden.

Voor de meerderheid van de programma's (63%) blijkt dat de groepsleiding een specifieke training nodig heeft om deze uit te kunnen voeren. Er is echter ook een aantal programma's waarvoor de groepsleiding kennelijk voldoende geschoold wordt geacht om deze zonder verdere opleiding te kunnen hanteren. Vooral als het accent in de behandeling valt op het geven van affectie en het confronteren met de (gevolgen van de) eigen gedragingen is de kans groot dat er geen specifieke training aan de groepsleiding wordt gegeven.

2.2.2 Kenmerken van de doelgroep

Aan de hand van een drietal gedragstyperingen hebben we getracht te achterhalen waar de meeste problematiek schuilt van de jeugdigen die in behandeling worden genomen. We hebben de volgende categorieën problemen onderscheiden:

- relationele problemen
- intrapsychische problemen
- anti-sociale gedragingen.

Ongeveer de helft van de programma's richt zich op jeugdigen bij wie de drie genoemde kenmerken in min of meer gelijke mate aanwezig zijn. Zoals dikwijls het geval is blijkt ook hier veel overlap te bestaan tussen de drie probleemgebieden.

De andere helft van de programma's is opgezet voor jeugdigen met overwegend één van genoemde probleemkenmerken. Het gaat in meerderheid om programma's voor jeugdigen met *anti-sociaal gedrag* (9 programma's), daarna volgen programma's voor jeugdigen met overwegend *relationele problemen* (4 programma's), terwijl uitsluitend voor jeugdigen met overwegend *intrapsychische problemen* een nog kleiner aantal in gebruik is (2 programma's).

We hebben de instellingen gevraagd ook in eigen bewoordingen de doelgroep kernachtig te omschrijven. Op die manier kan duidelijk worden wat de instellingen zelf als het meest typerend zien voor hun doelgroep. Het nadeel van zo'n open vraag is uiteraard dat een ieder vanuit zijn eigen begrippenkader aan het formuleren gaat waardoor een onderlinge vergelijking buitengewoon moeilijk wordt. Op basis van een ordening van de kwalitatieve antwoorden van de instellingen komen we tot het volgende overzicht. We maken daarbij een indeling in psychologische kenmerken en achtergrondkarakteristieken.

Tabel 2.1 Typerende kenmerken van de doelgroepen

<u>psychologische typering</u>	aantal malen genoemd
. ernstige gedragsproblemen	14
meer specifiek zijn nog vermeld:	
. ADHD-achtige problematiek	4
. autistiform gedrag	3
. acting out	2
. intrapsychische problemen	9
. gebrek aan sociale vaardigheden	6
. structuurzwakte	4
. ontwikkelingsachterstand	3

<u>achtergrondkenmerken</u>	aantal malen genoemd
. afkomstig uit zeer problematische gezinnen	9
. problemen op school/werk/vrijetijd	7
. in aanraking gekomen met de politie	9
. lange hulpverleningsgeschiedenis	6
. moeilijk plaatsbaar	2

Het valt op dat de doelgroepen waarop de programma's zich richten het meest gekenmerkt worden door ernstige gedragsproblemen. Daarnaast wordt ook - zij het in mindere mate - melding gemaakt van intrapsychische problemen (traumatische ervaringen, hechtingsproblemen, angsten, identiteitsproblemen e.a.). In een flink deel van de programma's bevinden zich jeugdigen afkomstig uit zeer problematische opvoedingssituaties. Verder blijkt ongeveer een kwart van de basisprogramma's te werken met jeugdigen die met de politie in aanraking zijn gekomen en een lange hulpverleningsgeschiedenis achter de rug hebben.

2.2.3 Doelstellingen en activiteiten

Aan de residentiële instellingen is tevens gevraagd in eigen bewoordingen aan te geven welke doelen met het basisprogramma worden nagestreefd. Een nadere categorisering van de kwalitatieve antwoorden voert tot de volgende tabel.

Tabel 2.2 Doelstellingen van de basisprogramma's

	aantal malen genoemd
. sociale vaardigheden leren	13
. vergroten sociale competentie	12
. school/opleiding volgen/afmaken	8
. het gezin er bij betrekken	6

Vervolg tabel 2.2 Doelstellingen van de basisprogramma's

	aantal malen genoemd
. vertrouwd maken met de maatschappelijke normen	5
. sociale netwerk activeren	4
. gedragsproblemen reduceren	4
. emotionele problemen verwerken	3
. leren vrijetijd zinvol te besteden	4
. versterken van de protectieve factoren	2

Het voorgaande overzicht maakt duidelijk dat de gestelde doelen in grote meerderheid liggen in het versterken van het sociaal competent functioneren. Opvallenderwijs wordt het verminderen van de gedragsproblematiek als doel weinig genoemd, terwijl bij het noemen van de typerende problematiek van de doelgroep de gedragsproblemen sterk domineerden. Dat geldt ook voor het doel om de emotionele problemen te verwerken: ook dat krijgt weinig accent in verhouding tot het aantal geregisteerde emotionele problemen.

Vervolgens is aan de tehuizen de vraag voorgelegd: uit welke belangrijke activiteiten bestaat het basisprogramma? Ook op deze vraag is een veelheid aan antwoorden gegeven. Wanneer we de genoemde activiteiten samen voegen naar categorieën dan ontstaat het volgende beeld. We maken een onderscheid in directe activiteiten zoals die dagelijks in de leefgroep aan de orde zijn en indirecte activiteiten die meer als ondersteunend kunnen worden beschouwd.

Tabel 2.3 Belangrijkste activiteiten van het programma

	aantal malen genoemd
<u>directe activiteiten</u>	
. aanbieden van een gestructureerd leefklimaat	10
. aanbieden van een duidelijk dagprogramma	9
. geven van positieve feedback	6
. belonen van positief gedrag	4
. uitvoeren van groepsactiviteiten (zoals sport)	5
. houden van groepsgesprekken	4
<u>indirecte activiteiten</u>	
. inschakeling van/samenwerking met school/opleiding	9
. ouders bij het programma betrekken	13

We kunnen aan deze tabel nog toevoegen dat van 5 programma's is vermeld dat het er sprake is van een gefaseerd verloop. Dat houdt in dat de jeugdigen, afhankelijk van de voortgang van het ontwikkelingsproces, telkens in een volgende fase terecht komen. Er is hier duidelijk geëxpliciteerd wanneer door de jeugdige een volgende stap kan worden gezet.

We hebben via een gesloten vraag getracht te achterhalen welk aspect in de basisaanpak het meest accent krijgt. Op deze wijze hopen we meer inzicht te krijgen in de richting die het programma kiest. We hebben 5 accenten voorgelegd die middels eerder onderzoek (Van der

Ploeg & Scholte, 1996) typerend bleken voor de aanpak in residentiële centra. De volgende tabel geeft aan waar de accenten liggen.

Tabel 2.4 Accenten in het basisprogramma

accent	percentage programma's
. structureren	90%
. confronteren met (gevolgen van) eigen problemen	43%
. affectieve ondersteuning geven	50%
. sociale vaardigheden leren	86%
. impuls-beheersing bijbrengen	60%

Het is niet zo verwonderlijk dat alle accenten in de basisprogramma's zijn terug te vinden. Eerdere onderzoeken lieten ook al zien dat hulpverleningsinstellingen het dikwijls moeilijk vinden om keuzes te maken voor bepaalde doelen of middelen. Daar het hier om meer geëxpliciteerde programma's gaat mocht worden verwacht dat er ook meer exclusief wordt gekozen. Dat blijkt maar ten dele het geval. In vrijwel alle programma's worden zowel structuur als sociale vaardigheden bijgebracht. Verhoudingsgewijs zijn het minst terug te vinden in de basisprogramma's: het confronteren met de consequenties van het eigen problematische gedrag alsook het affectief ondersteunen van de jeugdigen.

2.2.4 Explicitering van het programma

Om een indruk te krijgen van de mate waarin het programma is geëxpliciteerd hebben we een aantal vragen gesteld. Dat betreft in de eerste plaats de vraag of het programma is uitgeschreven in een nota, werkboek of andere stukken. We stellen vast dat voor bijna 69% van de programma's is aangegeven dat deze inderdaad zijn uitgeschreven. Tevens legden we de instellingen de vraag voor of het programma ook door andere instellingen wordt gebruikt. Dat kan wijzen op de overdraagbaarheid van het programma. Het blijkt dat ruim twee derde van de programma's ook in andere instellingen wordt toegepast.

De vraag of er over het programma ook al eens is gepubliceerd wordt door een aanzienlijk kleiner deel (38%) bevestigend beantwoord. En als het gaat om een evaluatie van het programma dan loopt dat aantal nog verder terug tot nog geen kwart van de programma's (21%). We stelden vast dat er een systematische samenhang bestaat tussen evaluatie, publicatie en het uitschrijven van een programma. Anders geformuleerd: de kans dat een programma wordt geëvalueerd neemt toe als over het programma eerder is gepubliceerd en het programma ook is geëxpliciteerd.

2.2.5 Theoretische achtergronden

Wordt het programma gedragen door bepaalde theoretische noties of theorieën? Dat blijkt voor vrijwel alle programma's het geval te zijn. Opvallend is dat de programma's in meerderheid zijn gebaseerd (of mede gebaseerd) op leertheoretische principes.

Dit mag men concluderen op basis van de verstrekte informatie. Bij die informatie moet men niet denken aan uitgebreide beschrijvingen. De gegevens over de theoretische achtergronden zijn veelal beperkt van aard en zijn dikwijls weergegeven in steekwoorden. Wel is in een aantal gevallen literatuur bijgevoegd die de verstrekte informatie moet ondersteunen. De gegevens voeren tot de volgende bevindingen.

Ruim de helft van de programma's (60%) steunt op het *sociale competentiemodel*. De visie achter dit model houdt in dat de jeugdigen onvoldoende competent zijn om de taken waarvoor zij gesteld worden op adequate wijze uit te voeren. Probleemgedrag voort uit het ontbreken van een aantal belangrijke sociale vaardigheden. De jeugdigen hebben zich echter gedrag eigen gemaakt die door de samenleving worden afgekeurd. De programma's zijn er op gericht ontbrekende vaardigheden aan te leren en te oefenen in nieuw verworven gedrag middels gedragstherapeutische principes (Kok e.a., 1991, Slot & Spanjaard, 1996). Hier hebben vooral model gestaan: het competentiemodel van het Paedologisch Instituut (PI) te Duivendrecht en het Residentieel Gedragstherapeutisch Programma (RGB) te Groningen.

Een klein deel van de overige programma's maakt ook gebruik van gedragstherapeutische principes, maar in die programma's domineren andere theorieën. Het gaat om 5 programma's die achtereenvolgens stoelen op een *psycho-analytisch referentiekader, principes van het ervaringsleren, een sociaal ecologische benadering, groepsdynamische theorieën en de orthopedagogische theorie van Kok* (1988).

Drie programma's onderscheiden zich door in het geheel niet naar leertheoretische principes te verwijzen. Dat is een programma gebaseerd op de *orthopedagogische principes* van Kok, een programma dat uitgaat van de *Video Interactie Begeleiding (VIB)* en een programma dat sterk leunt op de *ontwikkelingstheorieën* van Erikson en Marcia. In het eerste geval gaat het om een programma bestemd voor ADHD-jeugdigen waarbij de door Kok (1988) bepleitte structuurverlenende aanpak het uitgangspunt vormt. Het tweede programma haakt aan bij de principes van de video-home-training (Dekker & Biemans, 1994). Het derde programma accentueert sterk de identiteitstheorieën van Erikson (1968) en Marcia (1980) en is bedoeld voor adolescentie jongens en meisjes.

Tenslotte noteerden we één programma met diverse theoretische uitgangspunten en één programma zonder verwijzingen naar theoretische achtergronden.

2.2.6 Resultaten

Empirische gegevens over de effecten van de geïnventariseerde programma's ontbreken. We wezen er reeds op dat drie kwart van de programma's niet eerder is geëvalueerd. Bij het bepalen van de vraag hoe succesvol de verschillende programma's zijn, zijn we voorlopig afhankelijk van de indrukken die de instellingen zelf geven. Voor een belangrijk deel (41%) van de programma's onthouden de instellingen zich van een oordeel over de mate van succes. Deels omdat men nog maar sinds kort van start is gegaan met het programma en deels omdat men de tijd (en het geld) nog niet heeft kunnen vinden. Van de overige instellingen wordt in de volgende tabel duidelijk hoe wordt gedacht over het effect van het programma.

Tabel 2.5 Veronderstelde effecten van 17 gehanteerde basisprogramma's

. meer dan drie kwart van de jeugdigen boekt succes	47%
. drie kwart van de jeugdigen heeft succes	29%
. de helft van de jeugdigen boekt succes	24%
. minder dan de helft heeft baat bij het programma	0%

Zoals mocht worden verwacht zijn de instellingen uiteraard positief gestemd over de effecten van hun programma's. Opvallend is dat een kwart van de instellingen enige reserve inbouwt. Dat mag men althans wel concluderen als men de indruk heeft dat niet meer dan de helft van de jeugdigen baat heeft bij het geboden programma. Maar wellicht getuigt het van realiteitszin om de verdiensten van een programma vooral niet te overschatten.

2.3 Bevindingen tweede ronde (interviews basisprogramma's)

2.3.1 Inleiding

Teneinde meer inzicht te krijgen in de verschillende programma's zijn aanvullende interviews afgenomen. Dat geldt de programma's die op basis van de beschikbare gegevens uit de schriftelijke ronde veelbelovend lijken. Dit leidde tot 19 interviews.

De interviews zijn afgenomen aan de hand van een semi-gestructureerde vragenlijst waarin veel ruimte was voor het geven van kwalitatieve antwoorden. We geven hier de belangrijkste resultaten weer.

Allereerst vermelden welke programma's voor een nader interview in aamerking kwamen.

Tabel 2.6 Typen residentiële basisprogramma's (geïnterviewd)

	jeugdhulp verlening tehuizen	justitiële jeugd inrichtingen	jeugd psychiatrie tehuizen	totaal
volgens PI-model	4	1	-	5
volgens RGB-model	3	1	-	4
programma's volgens GT-technieken	1	1	-	2
programma's volgens principes Kok	1	1	-	2
zelfstandigheidstrainingen	2	-	-	2
programma volgens ervaringsleren	-	1	-	1
Glen Mills geënt op groepsdynamica	1	-	-	1
programma in psycho-dynamisch kader	-	-	1	1
Video Interactie Begeleiding (VIB)	1	-	-	1
Totaal	13	5	1	19

De programma's zijn in meerderheid overgenomen van elders, veelal met aanpassingen aan de eigen situatie. In feite zijn er maar drie programma's (de beide zelfstandigheidstrainingen en het psycho-dynamische basisprogramma) die geheel gebaseerd zijn op eigen ervaringen en inzichten.

2.3.2 Voorgeschiedenis

In het interview is onder meer ingegaan op de vraag waarom gekozen is voor het in gebruik nemen van een nieuw basisprogramma. Dat kan samenhangen met onvrede over de huidige aanpak, maar kan ook verband houden met de aantrekkingskracht van het nieuwe programma. Meerdere motieven kunnen een rol hebben gespeeld. We hebben de motieven van de instellingen in kaart gebracht.

Tabel 2.7 Motieven om te kiezen voor een nieuw programma

de huidige aanpak sloeg onvoldoende aan	58%
de populatie werd steeds moeilijker	16%
we hebben veel over het programma gelezen	11%
we hebben het programma elders in werking gezien	11%
andere instellingen gebruikten het met succes	21%
de informatie over het programma was veelbelovend	32%
anders	33%

Onder de noemer 'anders' komen motieven voor als: het programma sluit meer aan bij de

mogelijkheden van de jeugdigen, het programma biedt meer handvatten in moeilijke situaties en het programma biedt meer mogelijkheden tot inzicht en uitleg. Het belangrijkste motief echter om voor een nieuw programma te kiezen blijkt de onvrede te zijn met de huidige werkwijze.

Op de vraag waarom men het huidige programma zoveel beter vond dan het oude kwamen de volgende categorieën antwoorden naar voren.

Tabel 2.8 Redenen om het huidige programma hoger te waarderen

de werkwijze (doelen, regels, hoe te handelen e.d.) is duidelijker	56%
het programma geeft meer structuur	28%
het programma is inzichtelijker en beter controleerbaar	22%
het programma biedt meer mogelijkheden voor evaluatie	17%

Vanuit de literatuur (Havelock, 1976, Rogers, 1983, Bijl, 1996) is bekend dat het invoeren van een nieuw programma tijd nodig heeft. De medewerkers moeten zich niet alleen de nieuwe werkwijze leren eigen maken, zij moeten het ook accepteren en waarderen. Zonder een goed draagvlak dreigt elk programma te mislukken. Tegen deze achtergrond is het van belang na te gaan hoeveel tijd de instellingen hebben besteed aan de invoering van het programma. Het blijkt dat uiteenlopende tijdsperioden zijn gebruikt. Bij de meeste instellingen (10) nam de invoering een jaar of meer in beslag, maar er waren ook instellingen met een introductieperiode van een paar maanden (4) en met een tijd van 6 tot 12 maanden (5). Gemiddeld bedroeg de invoeringsperiode ruim één jaar. We stelden vast dat programma's waarbij meer tijd is genomen om het in te voeren, vaker programma's betreffen die zijn uitgeschreven in voor anderen toegankelijke nota's of werkstukken.

De invoering van het programma ging niet zonder slag of stoot. Voor ruim twee derde (68%) van de programma's geldt dat er weerstanden bestonden die overwonnen moesten worden. De tegenstand lag vooral in de omschakeling van een meer psycho-dynamische benadering naar een aanpak gestoeld op leertheoretische principes. In plaats van te streven naar een vertrouwensrelatie had de groepsleiding het gevoel te moeten werken met 'kunstjes'. De groepsleiding voelde zich ook te veel in een keurslijf gedwongen.

Het volgende staatje geeft meer genuanceerd aan hoeveel moeite het kostte om het programma in te voeren.

Tabel 2.9 Moeite om het programma in te voeren

geen enkele moeite	21%
enige moeite	58%
veel moeite	16%
zeer veel moeite	5%

2.3.3 Kritische kanttekeningen van binnen en buiten de instelling

Dat de in gebruikname van het nieuwe programma geen 'fluitje van een cent' was blijkt ook uit de kritiek die van verschillende zijden is geuit. Zowel van binnen als van buiten de organisatie zijn kritische kanttekeningen gemaakt. Binnen de organisatie kwam de meeste kritiek van de groepsleiding. Ruim de helft van de instellingen maakt gewag van groepsleiding die nogal wat kritiek had. Dit gold in mindere mate voor de staf. Ruim een derde van de instellingen zegt te zijn geconfronteerd met kritische opmerkingen van de kant van de staf. De kritiek van buiten was beperkt. Voor zover er van kritiek sprake was kwam deze van collega-instellingen. Een derde van de geïnterviewde instellingen maakt hiervan melding.

Wanneer we de kritische kanttekeningen nader bezien dan ontstaat het volgende beeld. Voor de programma's die uitgaan van leertheoretische principes is vaak opgemerkt dat men het programma te weinig diepgang vindt hebben, dat het te zakelijk en te streng is. Daarnaast bestaat er kritiek omdat het programma de emotionele kanten van de jeugdigen zou verwaarlozen; er zou te weinig aandacht zijn voor bijvoorbeeld de hechtingsproblematiek. Verder vindt men het programma te veel op een kunstje lijken en is men bang dat het tot schijnaanpassingen zal leiden. Ook heeft men moeite met het beloningssysteem; wat beloon je wel en niet, en wanneer straf je wel of niet. Tot slot noteerden we als kritisch punt dat er voor de jeugdige zelf zo weinig ruimte over blijft om zelf beslissingen te nemen.

De voornaamste kritiek op het programma Glen Mills houdt in dat men de aanpak te autoritair vindt en dat de instelling devalueert in een militair kamp.

Voor de programma's specifiek gericht op ADHD-jeugdigen geldt als voornaamste kritiek dat men het onjuist vindt om alle ADHD'ers bij elkaar in één groep te plaatsen.

De kritiek op het VIB programma betreft de vastlegging via de video. Dat zou voorbij gaan aan de achterliggende problemen. Bovendien voelt men zich te veel bekeken waardoor bepaald gedrag geforceerd dreigt te worden.

2.3.4 Uitvoering en effecten

Omdat het hier om basisprogramma's gaat die in de leefgroep worden uitgevoerd is de rol van de groepsleiding essentieel. We zagen al eerder dat ongeveer twee derde van hen een specifieke training krijgt. Maar om het programma goed te kunnen hanteren stellen de instellingen aanvullende eisen.

De meeste instellingen hechten aan bepaalde persoonlijkheidseigenschappen en aan een goed opleidingsniveau. Wat het laatste betreft wordt overwegend het HBO-niveau aangehouden, hoewel er ook een enkele instelling is die MBO voldoende vindt of niet verder gaat dan alleen voldoende ervaring. Onder de gewenste persoonlijkheidseigenschappen treffen we een waaier van kenmerken aan variërend van actief, geduldig en empathisch tot structuur kunnen bieden en goed kunnen observeren.

Over de opbouw van het programma is in eerdere paragrafen al het nodige opgemerkt. Hier maken we melding van een niet onbelangrijke bevinding die uit het interview blijkt. We stellen namelijk vast dat de meeste programma's zich niet alleen richten op de jeugdigen in het tehuis, maar ook op het gezin, de school en het werk. Vrijwel altijd wordt het gezin (de ouders) in het programma betrokken en wordt met hen samen gewerkt. Dat geldt ook voor de school en - voor zover jeugdigen werkzaam zijn - eveneens voor het werk. Dat is opvallend omdat in de praktijk de contacten met het gezin en de school er nog wel eens bij inschieten.

Om te bepalen of het programma veel of weinig positieve effecten sorteert is systematisch follow-up onderzoek nodig. Op grond van de gegevens uit de schriftelijke enquête schreven we al dat er nauwelijks effect-onderzoek heeft plaats gevonden. Dat neemt niet weg dat bijna driekwart van de instellingen zegt de ontwikkeling van het programma nauwlettend te volgen en regelmatig met de groepsleiding de voortgang te bespreken. Maar van schriftelijk vastgelegde evaluaties van het verloop van het programma is nauwelijks sprake zoals er ook geen effecten zijn gemeten bij jeugdigen die het programma hebben gevolgd.

Toch zijn er wel een aantal aanwijzingen te achterhalen die mogelijk iets kunnen zeggen over het te bereiken resultaat. In het interview zijn daartoe meerdere vragen gesteld.

Allereerst is de vraag naar voren gebracht of men van mening is dat de beoogde doelgroep ook werkelijk is bereikt. De instellingen zijn vrij uitgesproken in hun mening dat de jeugdigen die zij met het programma op het oog hebben ook inderdaad in het tehuis of de groep worden opgenomen. Slechts 10% twijfelt daar aan.

Ten tweede is ingegaan op de mate van tevredenheid die er bestaat met het gehanteerde programma. Het blijkt dat vrijwel alle instellingen (83%) sterk tot heel sterk tevreden zijn met het programma. Slechts 17% is maar matig tevreden. Ook de plaatsende instanties zouden dik tevreden zijn.

Ten derde hebben we als indicator voor mogelijk behaalde resultaten een zestal centrale persoonlijkheidskenmerken voorgelegd met de vraag aan te geven in welke mate de jeugdigen op

deze aspecten als gevolg van het programma veranderen. De 6 kenmerken werden gescoord op een vierpuntsschaal lopend van 'erg sterk vooruit gegaan' (score 3) tot 'niet vooruit gegaan' (score 0). Hoe hoger de score hoe meer vooruitgang. We geven hier de gemiddelde scores weer.

Tabel 2.10 Vooruitgangsscores op enkele gedragskenmerken

weerbaarheid	1.90 ¹
sociaal optreden	1.83
zelfbewustzijn	2.06
zelfstandigheid	2.11
zelfcontrole	1.94
zelfkennis	1.90

¹ betekenis scores 0 = niet vooruitgegaan; 1= enigszins vooruitgegaan; 2= sterk vooruitgegaan; 3 = zeer sterk vooruitgegaan.

De mate waarin de jeugdigen vooruitgaan op de verschillende aspecten ontloopt elkaar niet veel. Globaal kunnen we zeggen dat een derde van de jeugdigen zeer sterk vooruit is gegaan en dat even grote porties jeugdigen sterk respectievelijk enigszins vooruitgang hebben geboekt.

De meeste effecten zijn terug te vinden in de groei van de zelfstandigheid. Het sociale optreden van de jeugdigen daarentegen blijkt minder gemakkelijk te veranderen.

Het programma zoals dat wordt uitgevoerd boekt overigens niet bij iedereen succes. Er blijken ook uitvallers te zijn. Om precies te zijn wordt slechts bij 5 programma's opgemerkt dat er géén uitvallers voorkomen. In alle andere programma's doet zich het uitval-verschijnsel wél voor.

Voor het uitvallen worden een aantal redenen genoemd:

- niet gemotiveerd
- te zwaar voor een open setting
- het gebruik van drugs
- te zware problematiek
- weggelopen
- te sterke psychiatrische problematiek.

Bijna 42% van de instellingen is van plan op korte termijn het programma te herzien en een aantal wijzigingen door te voeren. Hieruit blijkt dat men de mening is toegedaan dat het programma nog niet optimaal en voor verbeteringen vatbaar is.

2.4 Samenvatting eerste en tweede ronde van de basisprogramma's

Een eerste schriftelijke ronde levert informatie op over 30 basisprogramma's. Deze programma's blijken gemiddeld 3 jaar in gebruik te zijn en hebben vooral betrekking op jeugdigen van 12 jaar en ouder. De meeste programma's zijn geschikt voor zowel jongens als meisjes.

Uit de omschrijving van de doelgroepen blijkt dat het om jeugdigen gaat die veel uiteenlopende problemen te zien geven en waarin ernstige gedragsstoornissen sterk overheersen. Het grootste deel van de programma's richt zich op jeugdigen die meerdere problemen te zien geven. Een derde van de programma's is opgezet voor uitsluitend jeugdigen met anti-sociaal gedrag.

Over de problematiek van de jeugdigen kan in het algemeen worden opgemerkt dat er sprake is van vooral geëxternaliseerd probleemgedrag alsook - zij het in mindere mate - van geïnternaliseerde problemen. Verder betreft het jeugdigen met een lange hulpverleningsgeschiedenis die vaak met de politie in aanraking zijn gekomen.

De doelen die worden gesteld hebben vooral betrekking op het bijbrengen van sociale vaardigheden en het verhogen van de sociale competentie.

De activiteiten die in het kader van het programma worden ontplooid liggen overwegend in het structureren van het dagelijkse leefklimaat en in het aanbieden van een vast dagprogramma. Daarnaast speelt ook de school/opleiding een relatief grote rol in het programma.

Ruim de helft van de basisprogramma's refereert uitsluitend aan leertheoretische principes. Meer in het bijzonder baseren zij zich op het sociale competentiemodel. Het andere deel van de programma's steunt op verschillende theorieën zoals het ervaringsleren, groepsdynamische principes, orthopedagogische noties, psychodynamische concepten, ontwikkelingstheorieën en uitgangspunten van de video-home-training (VHT).

Over de explicitering van de programma's valt het volgende op te merken. Enerzijds zijn de basisprogramma's merendeels in nota's, werkstukken e.d. vastgelegd en wordt er op gewezen dat ook in andere instellingen dit programma wordt gebruikt. Anderzijds echter blijkt er nauwelijks over de programma's te zijn gepubliceerd.

Wat de effecten van al deze programma's zijn is niet bekend. De meeste programma's zijn (nog) niet geëvalueerd of nader onderzocht op hun resultaten.

Vanuit de interviews kunnen we hier nog het volgende aan toevoegen. De belangrijkste reden om het nieuwe programma in te voeren vormt de onvrede met de huidige aanpak. Dat motief weegt veel zwaarder dan de indruk die men aan programma's overhield die men elders in werking had gezien of waarover men had gelezen.

Als groot voordeel van het nieuwe programma werd vooral ervaren dat de werkwijze helderder kon worden geformuleerd.

De invoering van het programma nam gemiddeld ruim een jaar in beslag. Niet iedereen stond te trappelen van ongeduld om het programma in te voeren. Een kwart van de medewerkers (vooral de groepsleiding) had erg veel moeite met het nieuwe programma. Er werden verschillende bezwaren aangevoerd: het sociale competentie model en de daarbij gehanteerde gedragstherapeutische principes zouden tot te weinig diepgang voeren (emotionele kant valt weg), ze zouden kunstmatig zijn (te veel ingestudeerd) en tot schijnaanpassingen leiden, de Glen Millschool zou te militairistisch zijn, het gebruik van video zou de spontaneïteit belemmeren en ADHD'ers zouden niet in één groep moeten worden geplaatst.

Veel waarde wordt gehecht aan groepsleiding met bepaalde persoonlijkheidskenmerken zoals actief, empathisch, geduldig e.d. Daarnaast wordt veelal als minimum gesteld een HBO-opleiding. Deze aspecten lijken belangrijker dan een specifieke training.

Over de effecten is weinig bekend. De behandelaars zijn weliswaar tevreden en zij menen dat de beoogde doelgroep ook werkelijk wordt bereikt, maar systematische follow-up is er nauwelijks. Wanneer de mening van de programma-uitvoerders wordt gevraagd met betrekking tot 6 centrale persoonlijkheidskenmerken dan blijkt men van oordeel dat twee derde van de jeugdigen zich sterk positief ontwikkelt. Dat betreft met name het kenmerk zelfstandigheid. Overigens bieden de programma's niet voor alle jeugdigen uitkomst: jeugdigen met een (te) zware problematiek (zoals psychiatrische stoornissen, te veel weglopen en gebruik van drugs) vallen tussentijds vaak uit.

3.1 Inleiding

We spreken van een specifiek programma als het een aanvullende interventie op de dagelijkse begeleiding in de leefgroep betreft. In de termen van Kok (1988) gaat het om een tweede-graads strategie. Dat kan een bepaalde therapie of training zijn die buiten de leefgroep wordt toegepast en die zowel op individueel niveau als op groepsniveau kan worden gegeven.

Tijdens de eerste schriftelijke ronde hebben we gegevens ontvangen over 16 van deze programma's. Het betreft *3 leer-ervaringsprojecten*, *2 vertrektrainingen*, *6 trainingsprojecten* (gericht op het aanleren van sociaal vaardig gedrag), *2 schoolprogramma's* en *3 diverse programma's* (waaronder een oudercursus en creatieve speltherapie). De informatie is door de residentiële instelling verstrekt via een vragenlijst met zowel gesloten als open vragen.

Tijdens de tweede ronde zijn voor een aantal programma's die de moeite waard leken om nader te bezien, interviews gehouden. Dit betrof 8 programma's.

In dit deel presenteren we eerst de bevindingen uit de eerste schriftelijke ronde, daarna volgen de resultaten van de tweede ronde met de interviews.

3.2 Resultaten eerste schriftelijke ronde (aanvullende-programma's)

3.2.1 Algemene kenmerken

De meeste aanvullende programma's (44%) worden op groepsniveau gegeven. Daarnaast wordt een substantieel deel (31%) van de programma's op individueel niveau uitgevoerd. Voor de rest van de programma's (25%) wordt gemeld dat deze zowel op individueel als op groepsniveau worden gegeven.

De programma's zijn gemiddeld 4 jaar in gebruik. Enkele programma's worden al langer toegepast. Voor twee programma's is dat 7 jaar; er is ook een programma bij dat al 10 jaar in gebruik is. De meeste programma's zijn echter van jongere datum en worden één tot drie jaar in de instellingen gehanteerd.

Vrijwel alle programma's (88%) richten zich op jeugdigen van 12 jaar en ouder. Voor jeugdigen onder de 12 jaar komen slechts twee specifieke programma's voor.

De meeste programma's maken geen onderscheid naar sekse en richten zich zowel op jongens als meisjes. Daarnaast is er een aantal programma's (38%) dat uitsluitend op jongens is ge-

richt. Specifieke programma's voor meisjes worden niet vermeld. Gemiddeld duurt het programma ruim 4 maanden; dit varieert echter van 1 tot 14 maanden.

De programma's worden uitgevoerd door verschillende medewerkers. Dat loopt uiteen van maatschappelijk werker en groepsleider tot gedragsdeskundige en onderwijzer. Voor ruim twee derde van de medewerkers geldt dat zij voor het geven van het programma een specifieke training hebben gehad.

3.2.2 Doelgroep-omschrijving

Via een voorgestructureerde vraag is eerst getracht te achterhalen waar de problematiek van de doelgroepen vooral gezocht moet worden. We hebben voor drie probleem-categorieën gekozen: intra-psychische problemen, anti-sociale gedragingen en relationele problemen.

Het blijkt dat de jeugdigen doorgaans meerdere problemen hebben en dat de behandelde jeugdigen niet exclusief in één categorie zijn onder te brengen. De inventarisatie levert op dat drie kwart (75%) van de doelgroep *anti-sociale gedragingen* vertoont, dat meer dan de helft (56%) *relationele problemen* te zien geeft en dat 44% van de jeugdigen met *intra-psychische problemen* worstelt.

We hebben de instellingen voorts de mogelijkheid geboden om in eigen bewoordingen de problematiek te beschrijven van de jeugdigen die voor een bepaald programma in aanmerking komen. Het gevaar van deze benadering is (we wezen daar al eerder op) dat vanuit verschillende begrippenkaders omschrijvingen worden gegeven. Bovendien blijkt de ene instelling meer algemene formuleringen te hanteren, terwijl de andere meer gedetailleerd is in de benoeming van de problematiek.

Op grond van de verkregen kwalitatieve antwoorden hebben wij tabel 3.1 samengesteld, die een onderverdeling maakt naar psychologische beschrijvingen en kenmerken van de achtergronden.

Tabel 3.1 Doelgroepkenmerken

<u>psychologische omschrijvingen</u>	aantal malen genoemd
. geëxternaliseerde problemen vermeld zijn: geen zelfcontrole (4) hyperactiviteit (3), acting-out (2), agressie (2), chaotisch (1) en negativistisch (1)	13

Vervolg tabel 3.1 Doelgroepkenmerken

<u>psychologische omschrijvingen</u>	aantal malen genoemd
. geïnternaliseerde problemen vermeld zijn: gesloten, kwetsbaar, geblokkeerd, identiteitsproblemen, emotionele problemen, hechtingsproblemen, negatief zelfbeeld en onveiligheid	8
. gebrek aan sociale vaardigheden	6
. school/leerproblemen	3
. diversen (zoals geen motivatie)	4

<u>achtergronden</u>	aantal malen genoemd
. traumatische ervaringen	3
. sterk problematische gezinssituatie	2
. lange hulpverleningsgeschiedenis	3
. in aanraking met politie	1

Wanneer we de twee grote clusters van externaliserende en internaliserende problemen nader onder de loep nemen dan kunnen we het volgende opmerken.

De geëxternaliseerde problemen hebben vooral betrekking op een gebrek aan zelfbeheersing.

De geïnternaliseerde problemen zijn meer divers maar wijzen overwegend in de richting van jeugdigen die zich onveilig en eenzaam voelen.

Op de achtergrond speelt in het bijzonder een sterk verwaarlozend gezin mee.

3.2.3 Doelen en activiteiten

Om te achterhalen welke doelen worden nagestreefd met de verschillende programma's is aan de instellingen gevraagd deze doelen met eigen woorden te omschrijven. Ook hier doet zich de moeilijkheid voor dat de typering van de doelen sterk uiteen kan lopen. Dat geldt zowel voor de mate van detaillering als voor het conceptuele referentiekader van waaruit men denkt en werkt.

De verwerking van de verschillende doelomschrijvingen leidt tot de volgende tabel.

Tabel 3.2 Doelomschrijvingen

	aantal malen genoemd
. aanleren van sociale vaardigheden	8
. weerbaarheid vergroten (ego-versterking/zelfvertrouwen geven)	7
. inzicht geven in eigen doen en laten	6
. zich adequaat leren uiten	4

Vervolg tabel 3.2 Doelomschrijvingen

	aantal malen genoemd
. leren omgaan met leeftijdgenoten (leren vrienden te maken)	3
. verbetering van gedrag (waaronder impulscontrole)	4
. leren zelfstandig te functioneren	2
. school/werkproblemen oplossen	2
. bijbrengen van een vast ritme in het dagelijkse leven	2

Tussen de hier genoemde categorieën bestaat nogal wat overlap. In zekere zin is bijvoorbeeld het aanleren van sociale vaardigheden ook een vorm van gedragsverbetering en hangt het vergroten van de weerbaarheid daar ook mee samen. Toch geven de genoemde doelstellingen een goed inzicht in de accenten die in de verschillende programma's worden aangebracht.

Er is een grote diversiteit aan activiteiten vermeld. Op grond van de gegevens die we via een open vraag in de vragenlijst verkregen kunnen we het volgende beeld schetsen.

Tabel 3.3 Toegepaste activiteiten

	aantal malen genoemd
. werken aan gedragsverbetering (opdoen van positieve ervaringen, confronteren met eigen gedrag, rekening houden met anderen en veranderen van sociale cognities)	8
. oefenen in sociale vaardigheden	6
. uitvoeren van fysieke buiten-activiteiten	6
. intensieve begeleiding (via gesprekken, geven van feedback, rollenspel)	6
. werken aan scholing/vorming/arbeid	4

Ook hier merken we op dat er tussen de verschillende activiteiten overlap bestaat. Zo komt in feite in alle typen activiteiten de intensieve begeleiding aan de orde en is er ook telkens sprake van het werken aan gedragsverbetering. De tabel moet dan ook meer gelezen worden als een weergave van verschillende accenten die zijn te onderscheiden in de concrete uitvoering van de verschillende programma's. Fysieke buiten-activiteiten en het oefenen in sociale vaardigheden worden relatief vaak genoemd. Onder de noemer van het werken aan verbetering van het gedrag zijn uiteenlopende activiteiten geplaatst die meer en minder concreet van aard zijn.

We voegen hier volledigheidshalve nog aan toe dat 3 programma's in het buitenland worden uitgevoerd. Het gaat om afgelegen locaties op het platteland.

Aanvullend hebben we de instellingen een gesloten vraag voorgelegd met een vijftal onderscheidende accenten die in de begeleiding/behandeling kan worden aangebracht. Er konden meerdere accenten worden vermeld.

Deze inventarisatie heeft geleid tot de volgende tabel.

Tabel 3.4 Accenten in de behandeling

	percentage programma's
. het aanbrengen van structuur	63%
. confronteren met (gevolgen van) eigen problemen	56%
. affectief ondersteunen	38%
. sociale vaardigheden leren	63%
. impuls-beheersing bijbrengen	38%

3.2.4 Theoretische achtergronden

Een veelheid aan theoretische uitgangspunten is vermeld. Overigens is bij 2 programma's onduidelijk welke theoretische uitgangspunten worden gehanteerd. Van de overige 14 programma's kunnen we het volgende opmerken.

De meeste programma's (6) steunen op *gedragstherapeutische uitgangsprincipes*. Men gaat er vanuit dat gedrag vooral geleerd gedrag is dat blijft bestaan zolang de omgeving dat honoreert. Ditzelfde principe wordt gehanteerd bij het aanleren van nieuw gedrag. De meeste programma's richten zich op het aanleren van sociale vaardigheden. Dat zijn vaardigheden die nodig zijn om als een sociaal competent persoon te kunnen functioneren.

Er zijn twee programma's die daar bij aansluiten maar meer gebaseerd zijn op het *sociaal cognitieve model*. Hierbij richt de aandacht zich op de cognitieve stoornissen en tekorten. De veronderstelling is dat het informatie-verwerkingsproces (bij onder meer agressieve jeugdigen) gestoord verloopt en niet in overeenstemming is met de actuele situatie. Gepoogd wordt de jeugdigen inzicht te geven in wat de werkelijke betekenis is van de prikkels waarop zij (agressief) reageren. Er wordt verwezen naar Feindler e.a. (1986).

Verder noteren we een tweetal programma's dat duidelijk haar wortels heeft in het ervaringsleren. Deze programma's gaan uit van het principe: *leren door ervaren* (learning by doing). Het ervaringsleren is op te vatten als een cyclisch proces (Kolb, 1984). De eerste fase van concrete ervaringen wordt gevolgd door een tweede fase: overdenking en reflectie. Daarop volgt een derde stap waarin meer geabstraheerde ideeën en opvattingen worden gevormd die vervolgens in een volgende stap uitmonden waarin de betrokkene veronderstelt tot welke consequenties zijn gedrag kan leiden. Dat wordt weer getoetst aan de hand van de concrete ervaringen. En dan zitten we weer in de eerste fase. Enzovoorts. Om dit proces goed te doorlopen zijn een uitdagende omgeving nodig, concrete activiteiten, een doordacht samengestelde groep, duidelijke doelen en deskundige leiding.

We noemen voorts twee programma's die gebruik maken van een *combinatie van theorieën*: een programma waarin het ervaringsleren wordt gecombineerd met gedragstherapeutische principes, en een programma dat bestaat uit een combinatie van psycho-analytische concepten, sociale leertheorieën en systeemdenken.

Tenslotte vermelden we nog twee programma's die met de vorige uitgangspunten weinig relatie hebben. Dat betreft een programma gebaseerd op *theorieën over psycho-motorische ontwikkelingen*. Hier wordt verondersteld dat er een relatie bestaat tussen motorische en sociaal-emotionele problemen (Reynders, 1996). Het andere programma is gegrond op *creatief-proces theorieën*. De theoretische basis vormt de hypothese dat jeugdigen via spel in een niet bedreigende omgeving zichzelf 'terug vinden' (zelfvertrouwen e.d. krijgen).

Samenvattend in een tabel leidt dat tot het volgende.

Tabel 3.5 Theoretische uitgangspunten programma's (N=14)

	aantal malen genoemd
. gedragstherapeutische principes (sociale vaardigheidstrainingen)	6
. principes van het ervaringsleren	2
. sociaal-cognitief model	2
. combinaties	2
. psycho-motorische uitgangspunten	1
. gebaseerd op de principes van het creatief proces	1

3.2.5 Explicitering van het programma

Wil er sprake zijn van een doordacht programma dan dient op z'n minst het programma te zijn uitgeschreven. Dat blijkt niet overal het geval. Voor ruim een derde van de programma's geldt dat het niet is neergelegd in een nota of werkstuk. Daarmee is een dergelijk programma uiteraard moeilijk toegankelijk voor derden.

Op de vraag of het gehanteerde programma ook in andere instellingen wordt toegepast blijkt dat 67% van de programma's ook in andere instellingen wordt gebruikt.

In dit verband leek ons ook de vraag van belang of er over het programma eerder is gepubliceerd. Dat is slechts in beperkte mate het geval: voor een derde van de programma's wordt aangegeven dat er over is gepubliceerd.

3.2.6 Effecten

Van de meeste programma's is niet bekend welke effecten zij sorteren. Wel is er bij de meeste programma's (63%) sprake van regelmatige evaluatie. Dat houdt in dat men het verloop van het programma zoveel mogelijk volgt. Daarmee ontbreekt echter het inzicht in de effectiviteit van het programma.

Om toch een indruk te krijgen van de mate van succes van de specifieke programma's is aan de instellingen een gesloten vraag voorgelegd met een aantal slagingscategorieën. Dat levert het volgende beeld op

Tabel 3.6 Veronderstelde effecten

. meer dan drie kwart heeft succes	31%
. drie kwart heeft succes	25%
. de helft gaat er op vooruit	13%
. minder dan de helft boekt succes	6%
. onbekend	25%

3.3 Resultaten tweede ronde (interviews specifieke programma's)

3.3.1 Inleiding

Op grond van de gegevens die uit de eerste schriftelijke ronde beschikbaar waren is een keuze gemaakt voor een aantal nader te onderzoeken programma's. Dat heeft geleid tot interviews met de 8 meest belovende interventies. Dat betreft de volgende programma's:

- 3 sociale (cognitieve) vaardigheidstrainingen
- 2 vertrektrainingen
- 1 onderwijsproject (dagopvang schooluitval)
- 1 project ervaringsleren
- 1 oudercursus

Het gaat in meerderheid om programma's die van elders zijn overgenomen en zijn aangepast aan de eigen situatie. Alleen het onderwijsproject en de oudercursus zijn 'in eigen beheer' ontwikkeld.

3.3.2 Introductie en voorgeschiedenis

Zoals was te verwachten blijken de directie en de stafmedewerkers vooral de initiatiefnemers om deze programma's in te voeren. Zij hadden daartoe verscheidene motieven:

• de basisaanpak in de groep bleek niet voldoende	4 maal genoemd
• de populatie werd steeds moeilijker	2 maal genoemd
• we hebben het programma elders in werking gezien	1 maal genoemd
• andere instellingen gebruiken het ook	2 maal genoemd
• de informatie over het programma was veelbelovend	3 maal genoemd
• het programma is meer op maat	2 maal genoemd

Het invoeren van het programma kostte betrekkelijk weinig tijd. Voor vier programma's was dat slechts een kwestie van enkele weken. Bij twee programma's ging het om enkele maanden. De overige twee programma's vergden ruim een half jaar (vertrektraining) respectievelijk meer dan een jaar (dagopvang schooluitvallers).

Een aantal programma's ondervond toch wel enige weerstand bij de invoering. Bij beide vertrektrainingen meende de groepsleiding dat daar geen speciale trainers voor nodig waren en kostte het de groepsleiding moeite om de jongeren meer verantwoordelijkheid te geven. Bij één der sociale vaardigheidstrainingen gaf het ook enige moeite om voet aan de grond te krijgen.

Hoewel het merendeel van de programma's geen kritiek ontving, werden er bij enkele programma's wel kritische kantekeningen geplaatst. Zo zou de sociale vaardigheidstraining (i.c. 'anger-control-training') niet werken en voelde de groepsleiding van het ene vertrekprogramma zich te veel op de vingers gekeken, terwijl voor het andere vertrekprogramma werd opgemerkt dat het zo moeilijk was te bepalen welke jongeren dat programma wel en niet nodig hebben.

3.3.3 De aard van de programma's

Omdat het hier om aanvullende programma's gaat hebben we gepoogd meer te weten te komen over de frequentie en duur.

Voor één programma geldt dat de gehele populatie moet deelnemen. Het betreft een sociale vaardigheidstraining gericht op de bevordering van de groepscohesie. Voor de andere programma's worden de jeugdigen geselecteerd.

Hoe vindt deze selectie nu plaats? Wel het blijkt dat hiertoe uiteenlopende middelen bij worden gebruikt:

• specifieke diagnostiek	3 maal genoemd
• groepsobservatie	2 maal genoemd
• inschatting van de staf	2 maal genoemd
• inschatting van de groepsleiding	3 maal genoemd
• vrijwillige opgave	2 maal genoemd
• opgave van de leerplichtanbtenaar	1 maal genoemd
• bij een ots of pij-maatregel	1 maal genoemd

De jongeren worden overwegend geselecteerd op basis van inschattingen van de groepsleiding en de staf. In een enkel geval wordt gebruik gemaakt van diagnostisch onderzoek.

Het valt op dat het ene programma veel intensiever wordt gebruikt dan het andere. Voor één programma stelden we vast dat slechts 2 jongeren daaraan hebben deelgenomen het afgelopen jaar (anger-control-training), terwijl in het schooluitval-programma het voorbije jaar 50 jeugdigen participeerden.

De meeste programma's zijn in tijd vastgelegd en omvatten een bepaald aantal sessies. Gemiddeld gaat het om 20 bijeenkomsten. Maar er is nogal wat variatie. Er is een programma met 7 bijeenkomsten, terwijl er ook een programma wordt gehanteerd dat 40 sessies behelst. Ook de duur van een bijeenkomst kan sterk uiteenlopen. Zo zijn er enkele programma's die met een uur zijn bekeken. Er zijn echter ook programma's die een hele dag duren zoals het schooluitval-project en de vertrektraining waar de trainer soms een hele dag met de jeugdige optrekt.

Een vergelijkbare variatie vinden we terug als we kijken naar de frequentie waarmee de aanvullende programma's worden gehanteerd. Het ene uiterste wordt gevormd door programma's die eenmaal per 14 dagen worden gegeven, terwijl het andere uiterste programma's betreft die meermalen per week worden toegepast.

De meeste programma's zijn niet verplicht om te volgen. Dat geldt niet voor het programma waaraan de gehele populatie deelneemt (het bevorderen van de groepscohesie) en evenmin voor het schooluitval-project en een sociale vaardigheidstraining.

In een drietal programma's is géén plaats ingeruimd voor ouders, school of werkgevers. In de overige programma's hebben de ouders wel een duidelijke plaats. De school en het werk echter zijn slechts terug te vinden in drie respectievelijk twee programma's.

3.3.4 Sterke en zwakke kanten

Wat zijn nu de sterke en zwakke kanten van de verschillende programma's? De geïnterviewden geven daarover de volgende mening.

Voor de 5 programma's die sterk zijn gebaseerd op leertheoretische principes worden de volgende sterke kanten genoemd:

- duidelijker formuleren van de behandeldoelen
- naast het leren van sociale vaardigheden wordt ook de cognitieve kant ontwikkeld
- veel wisselende werkvormen (actie en reflectie)
- accent op positieve ervaringen en op eigen mogelijkheden
- inschakeling sociale netwerk (vertrektraining)
- korte intensieve duur

Als zwakke kanten worden de volgende aspecten vermeld:

- erg arbeidsintensief
- niet gemotiveerden blijven ook met dit programma een probleem
- de situatie blijft iets kunstmatig houden
- de stap van het geleerde naar de realiteit blijkt (te) groot

Voor het programma schooluitval gelden vooral als sterke punten: de mogelijkheden tot een uitgebreide analyse, de bufferfunctie met betrekking tot de school en de samenwerkingsmogelijkheden met andere instellingen. Als zwakke punten worden ervaren: het vinden van een vervolg (geen school staat te springen om moeilijke leerlingen op te nemen).

3.3.5 Resultaten

Harde aanwijzingen hoe succesvol de onderzochte programma's werkelijk zijn blijken vrijwel niet voorhanden. Deels hangt dat samen met de korte duur dat het programma in gebruik is en deels zijn de instellingen er nog niet aan toegekomen. Wanneer we de instellingen vragen of zij dat ook van plan zijn dan geven alle instellingen (op één na) aan dat zij de ontwikkeling van het programma systematisch volgen. Overigens schuilt daar nog een complicerende factor in. Het merendeel van de instellingen geeft namelijk aan dat het in de bedoeling ligt het programma (of onderdelen daarvan) op korte termijn te wijzigen. Kennelijk bevinden de meeste programma's zich nog steeds in het stadium van ontwikkeling.

Om toch nader zicht te krijgen op de effecten van de verschillende programma's hebben we een aantal centrale gedragskenmerken voorgelegd met de vraag in hoeverre het programma hier een gunstige invloed heeft gehad. De scoring liep van 0 (niet vooruitgegaan) tot 3 (erg sterk vooruitgegaan). De volgende tabel geeft de gemiddelde scores weer.

Tabel 3.7 Gemiddelde scores van de geschatte vooruitgang

weerbaarheid	1.40 ¹
sociaal optreden	1.29
zelfbewustzijn	1.80
zelfstandigheid	1.75
zelfbeheersing	1.80
zelfinzicht	1.86

¹ betekenis scores 0 = niet vooruitgegaan; 1= enigszins vooruitgegaan; 2= sterk vooruitgegaan; 3 = zeer sterk vooruitgegaan.

De gemiddelde vooruitgang ligt tussen 'enigszins vooruit' en 'sterk vooruit'. De meeste progressie wordt geboekt op het terrein van het vergroten van het zelfinzicht. Moeilijker beïnvloedbaar is het sociale aspect in de omgang met anderen.

Er zijn ook uitvallers. Vijf instellingen geven aan dat er jeugdigen zijn die tussentijds het programma voortijdig (moeten) verlaten. De redenen liggen overwegend in een overmatig druggebruik en in extreme gedragsproblemen.

Als maat voor het succes van een programma wordt ook vaak de mate van satisfactie aangehouden. De veronderstelling is dat hoe meer tevredenheid bij de betrokkenen heerst hoe geslaagder het programma is. Op die veronderstelling valt nogal wat af te dingen, maar dat neemt niet weg dat de tevredenheid wel kan worden beschouwd als één van de indicatoren die iets zeggen over het succes van het programma. Om die reden hebben we dan ook aan de geïnterviewden (veelal de behandelcoördinatoren of programmaleiders) gevraagd hoe tevreden zij met het programma zijn. Bovendien hebben we hen gevraagd aan te geven hoe groot zij de satisfactie inschatten bij verschillende categorieën betrokkenen. Het resultaat is vermeld in tabel 3.8.

Tabel 3.8 Mate van satisfactie met het programma (n=8)

	heel sterk	sterk	gaat wel	niet	helemaal niet
geïnterviewden	5	3	-	-	-
directie	6	2	-	-	-
stafleden	5	3	-	-	-
groepsleiding	6	2	-	-	-
plaatsers	6	2	-	-	-
jeugdigen	5	2	1	-	-

De uitslag is duidelijk: alle betrokkenen zijn dik tevreden. De jeugdigen zijn een streepje minder enthousiast maar al met al toch ook zeer positief. Het gaat hier echter om oordelen die verstrekt zijn door de geïnterviewden i.c. programmaleiders en behandelcoördinatoren. Hoe het oordeel van de jeugdige en de plaatsers uitvalt is hierin niet te lezen. Een gedeeltelijk antwoord is terug te vinden in het hoofdstuk waarin de mening van de begeleidende maatschappelijk werkers is gevraagd over het programma.

3.4 Samenvatting van de specifieke programma's

De aanvullende programma's die het dagelijkse werk in de leefgroep ondersteunen bestaan vooral uit trainingen gericht op het verbeteren van het sociaal functioneren van de jeugdigen. Deze programma's zijn in meerderheid bestemd voor zowel jongens als meisjes van 12 jaar en ouder. Gemiddeld duren deze additionele programma's 4 maanden. Specifieke programma's voor alleen meisjes zijn niet aangetroffen.

De belangrijkste redenen om een (nieuw) programma toe te voegen aan de huidige basisaanpak vormt de ontevredenheid met de bestaande situatie. De invoering van de onderzochte programma's verliep tamelijk vlot. De gemiddelde tijd die nodig was om een programma in te voeren bedroeg 3 tot 4 maanden. Er bestonden weinig weerstanden. Toch was er ook kritiek

vooral van de groepsleiding. Een belangrijk punt vormde de kanttekening dat de stap tussen wat men geleerd had en de realiteit erg groot is. Daarnaast vond men dat de aanvullende trainingen veel extra werk met zich meebrachten.

Overigens overheersten de positieve geluiden bij de onderzochte programma's. Belangrijke pluspunten waren de grotere inzichtelijkheid in het doen en laten van het werk en het duidelijker formuleren van de na te streven doelen.

De problematiek van de doelgroepen is sterk uiteenlopend. Het meest wordt melding gemaakt van anti-sociaal gedrag met als belangrijkste kenmerk een gebrek aan zelfcontrole, maar ook geïnternaliseerde problemen (eenzaamheid, onveiligheid) zijn in de doegroepen aanwezig.

Drie doelen domineren sterk in de verschillende specifieke programma's: het aanleren van sociale vaardigheden, het vergroten van de weerbaarheid en het verdiepen van het zelfinzicht. Belangrijke middelen vormen intensieve begeleiding en het opdoen van positieve ervaringen.

De specifieke programma's hebben verschillende theoretische achtergronden: gedragstherapeutische principes (6), ervaringsleren (2), psycho-motorische uitgangspunten (1), creatieve procestheorie (1), psycho-analytische concepten (1) en combinaties van theorieën (3). Van twee programma's zijn de theoretische uitgangspunten onduidelijk.

De programma's zijn in meerderheid geëxpliciteerd in nota's, werkstukken e.d. Ook blijkt een groot deel van de programma's te worden gebruikt in andere instellingen. Onderzoek naar de effecten van de verschillende programma's heeft maar mondjesmaat plaats gevonden.

Vrijwel alle jeugdigen worden voor de specifieke programma's geselecteerd. Deze selectie vindt vooral plaats op grond van inschattingen van de staf en de groepsleiding.

Niet alle jeugdigen profiteren even sterk van het programma. Naar het oordeel van de behandelaren gaan de jeugdigen gemiddeld 'enigszins' tot 'sterk' vooruit. Het vergroten van het zelfinzicht lukt het beste, maar het verbeteren van het sociale gedrag blijft een lastige opgave. Wat dat laatste aspect betreft gaan de jeugdigen gemiddeld genomen er maar heel matig op vooruit. Ook het uitval-verschijnsel is bij de meerderheid van de programma's niet onbekend. Het breekpunt vormt meestal overmatig druggebruik en extreem problematisch gedrag.

Als we afgaan op de mate van tevredenheid die in alle lagen van de betrokkenen aanwezig is zijn alle programma's zeer succesvol. Vrijwel iedereen is namelijk 'sterk' tot 'heel sterk' tevreden. Helaas vormt deze mate van satisfactie geen garantie dat de programma's ook inderdaad doeltreffend zijn.

4.1 Inleiding

De vraag kan nu worden gesteld: welke programma's zijn te typeren als het meest veelbelovend? Alvorens die vraag te beantwoorden geven we eerst een definitie van het begrip programma. We sluiten daartoe aan bij Smith (1989) die een programma definieert als 'a set of planned activities directed toward bringing about specified change(s) in an identified or identifiable audience'.

Er spelen in deze definitie drie belangrijke aspecten een rol. Ten eerste dient het te gaan om een goed doordacht plan. Ten tweede behoort de uitvoering in overeenstemming te zijn met het plan. In de derde plaats behoren er gewenste veranderingen tot stand te worden gebracht. Het laatste aspect is eigenlijk het meest bepalend.

Wanneer we deze drie facetten nader onder de loep nemen dan blijkt het volgende.

Over de resultaten die de onderzochte programma's boeken is weinig hard cijfermateriaal aanwezig. Het onderzoek leert ons dat de gehanteerde programma's nauwelijks beschikken over eigen follow-up gegevens. Wel wordt herhaaldelijk verwezen naar vergelijkbare programma's die elders zijn onderzocht op hun effecten.

Ook de vraag of het gehanteerde programma wordt uitgevoerd overeenkomstig de opgestelde plannen is moeilijk te beantwoorden. Deze evaluaties liggen wel in de bedoeling van de verschillende instellingen, maar zijn momenteel beperkt voorhanden.

Het is kortom bijzonder moeilijk om op basis van werkelijk behaalde resultaten en op grond van deugdelijke evaluaties van het reilen en zeilen van de programma's aanwijzing te verkrijgen voor de veelbelovendheid van de geïnventariseerde programma's.

In feite blijkt alleen de vraag naar de aard en de opzet van het programma goed te beantwoorden. De veelbelovendheid van de programma's is dan ook vooral gebaseerd op de mate van hun soliditeit. Dat houdt in dat we hoofdzakelijk over informatie beschikken over de vraag hoe solide of gedegen de onderzochte programma's zijn. We hanteren hier de omschrijving van Bijl (1996) die met het begrip solide verwijst naar een goed doordacht, gedegen onderbouwd en concreet uitgewerkt programma. We voegen daar aan toe dat meermalen de veronderstelling is geuit en bevestigd dat een dergelijk programma met een grotere waarschijnlijkheid zal leiden tot het doel waarvoor zij is ontwikkeld.

Welke kenmerken dient een programma nu te hebben om als veelbelovend te worden gekenschetst? In de literatuur zijn heel wat van deze kenmerken genoemd. We denken bijvoorbeeld aan de Key Evaluation Checklist (KEC) van Scriven (1991). Het betreft hier een uitgebreide

en gedifferentieerde lijst met talrijke items variërend van de descriptie en de (theoretische) achtergronden tot de uitkomsten en de generaliseerbaarheid. Ook Owen & Rogers (1999) maken melding van uiteenlopende evaluatie-programma's. Meer specifiek verwijzen we naar Kazdin (1995) die bij de beoordeling van verschillende therapeutische programma's als criteria hanteerde: de theoretische achtergronden (hoe inzichtelijk en verklarend is de theorie voor het disfunctionerende gedrag), welke empirische ondersteuning is aanwezig, welke aanwijzingen zijn er dat het gedrag is veranderd en in hoeverre zijn deze veranderingen een aantoonbaar gevolg van de gehanteerde therapie.

Op basis van deze en andere publicaties hebben wij een checklist opgesteld waarbij optimaal rekening is gehouden met de aard van het werkveld waarin de door ons onderzochte programma's worden gehanteerd. De lijst bevat 20 items die zijn gegroepeerd rond 5 thema's:

- de introductie (hoe vond de invoering van het programma plaats)
- de theoretische achtergronden (wat zijn de onderliggende theoretische noties)
- de explicitering (in welke mate is het programma geconcretiseerd)
- de effecten (is het programma nader onderzocht op resultaten)
- de inbedding (in hoeverre is het programma geïntegreerd binnen de instelling)

Voor de volledige lijst wordt verwezen naar bijlage 1.

Om te bepalen in hoeverre een programma aanspraak kan maken op de kwalificatie 'veelbelovend' is voor alle programma's genoemde vragenlijst gehanteerd en ingevuld.

Dit heeft tot een scoring geleid die het mogelijk maakte een rangorde in de programma's aan te brengen. De scoring verloopt zo dat voor elk positief antwoord één punt wordt gegeven. De totaalscore kan derhalve oplopen tot 20. Voor de leesbaarheid hebben we de totaalscores weergegeven op een 10 puntsschaal.

We geven nu achtereenvolgens de drie meest belovende basisprogramma's weer, gevolgd door de vier meest belovende specifieke (aanvullende) programma's.

Bij de presentatie van deze programma's merken we op dat de door ons gehanteerde checklist de status heeft van een experimenteel instrument. Er is meer onderzoek nodig om tot een gevalideerde en betrouwbare checklist te komen. Dat neemt niet weg dat de door ons gehanteerde lijst een indicatieve rangordening mogelijk maakt.

4.2 Beschrijving de 3 meest veelbelovende basisprogramma's

Alvorens de verschillende programma's meer in detail te beschrijven geven we in tabel 4.1 eerst de drie hoogst scorende programma's weer met enkele algemene kenmerken.

Tabel 4.1 Drie hoogst scorende basisprogramma's

<i>naam programma</i>	<i>setting</i>	<i>score</i>	<i>leeftijd</i>	<i>doelgroep</i>	<i>instelling (capaciteit)</i>
Het Schoolhuis	open	8.0	14 - 18	jongeren met ernstige school- en gedragsproblemen	Het Amsterdamse Schoolhuis (12)
Glen Mills School	open	8.0	15 - 18	jongens met anti-sociaal gedrag gepleegd in groepsverband	Glen Mills School, Wezep (50)
Leefgroepprogramma	gesloten	7.5	12 - 24	jongens met anti-sociaal gedrag en een justitiële maatregel	De Kolkemate, Zutphen (68)

De beschrijvingen van deze programma's hebben een vast stramien. In het kort komt dat op het volgende neer.

Eerst volgen enkele relevante gegevens over het ontstaan. Daarna wordt de doelgroep omschreven voor wie het programma is opgezet. Vervolgens staan we stil bij de doelen die men met deze jeugdigen nastreeft.

Uiteraard besteden we ook aandacht aan de opzet van het programma en aan de onderliggende theoretische noties: is er een logische inzichtelijke samenhang tussen beiden. Tenslotte zoomen we in op mogelijke effecten die met deze of andere groepen jeugdigen zijn behaald. Daarna plaatsen we enkele evaluatieve opmerkingen

HET AMSTERDAMSE SCHOOLHUIS

Achtergronden

Drie instellingen in Amsterdam (een residentiële instelling, een school en een instelling voor onderwijshulpverlening) hebben het initiatief genomen tot het opzetten van een geïntegreerde vorm van residentiële hulp en onderwijs. Daarmee kan worden voorkomen dat jongeren uit Amsterdam ver van hun woonplaats in een vakinternaat worden geplaatst.

Doelgroep

Het Schoolhuis werkt (voorlopig) met één leefgroep voor jongens en meisjes in de leeftijd van 14 tot 18 jaar. Deze jongeren geven vooral school- en gedragsproblemen te zien. Het zijn potentiële schooluitvallers die ook maatschappelijk dreigen uit te vallen. Ook de gezinsachtergronden van deze jongeren is problematisch.

Een belangrijke voorwaarde voor opname in het Schoolhuis vormt de bereidheid om aan het programma mee te werken. Verslaafde jongeren worden niet opgenomen.

Doelstellingen

Het eerste doel is de negatieve wisselwerking tussen de problemen op school en thuis te

doorbreken. Als tweede doel wordt genoemd: het bijbrengen van sociale vaardigheden zodat de jongere thuis, op school en in de directe omgeving beter kan functioneren.

Activiteiten

Het verblijf kent vier fasen. In deze opeenvolgende perioden krijgt de jongere enerzijds steeds meer autonomie en verantwoordelijkheid en wordt hij anderzijds minder gecontroleerd.

De beslissing om een jongere naar een volgende fase te laten gaan is afhankelijk van de vraag of deze voldoende vaardigheden heeft geleerd. Bij opname worden door de groepswerker scoringslijsten ingevuld (COM-lijst en SVL (School Vragenlijst)). Daarmee wordt een beeld van de ernst van de problemen verkregen. Daarnaast wordt ook de NOSI (Nijmeegse Ouderlijke Stress Index-vragenlijst) gebruikt om de thuissituatie in kaart te brengen.

De aanpak gedurende alle fasen is gebaseerd op gedragstherapeutische uitgangspunten zoals belonen van positief gedrag. Deze benadering is ontwikkeld in aansluiting op het sociale competentie-model zoals dat is ontwikkeld in het Paedologisch Instituut te Duivendrecht. De dagelijkse routine vormt de structuur waarbinnen het leren plaats vindt. In de verschillende fasen krijgen de jongeren binnen deze structuur verschillende taken uit te voeren.

Tijdens de eerste fase leert de jongere de huisregels en de dagelijkse routine kennen. De jongere wordt dagelijks beoordeeld aan de hand van een scoringskaart.

In de tweede fase wordt gewerkt met een weekkaart. Daar vloeien bepaalde individuele doelen uit voort waaraan door mentor en jongere wordt gewerkt.

Ook in de derde fase wordt met een weekkaart gewerkt maar deze wordt ingevuld door de jongere zelf. Eens in de maand worden de vorderingen met de ouders besproken. In deze fase wordt ook bepaald wat de vervolgplek zal zijn en hoe de schoolloopbaan er uit zal zien.

Tijdens de vierde (en tevens kortste) fase wordt de overgang naar de vervolgplek gerealiseerd. Tijdens het verblijf in het Schoolhuis (gemiddeld 8 maanden) worden de ouders in toenemende mate bij de ontwikkelingen betrokken. Er is daarnaast uiteraard intensief overleg met de school.

Theorie

Zoals uit het voorgaande al duidelijk is wordt in het Schoolhuis gewerkt vanuit het sociale competentie-model. In het onlangs verschenen boek van Slot & Spanjaard (1999) valt goed te lezen wat dit model precies inhoudt. In het kort komt het er op neer dat er een evenwicht dient te bestaan tussen de ontwikkelingstaken enerzijds en de vaardigheden anderzijds. Stressoren en individuele pathologie kunnen dat evenwicht verstoren. Er wordt gestreefd naar herstel van dat evenwicht door het vergroten van de vaardigheden, het verlichten of verrijken van taken, het versterken van protectieve factoren en het verminderen van stressoren en psychopathologie. De sociale leertheorieën vormen in het algemeen de uitgangspunten om de competentievergroting te bevorderen. In het geval van het Schoolhuis ligt het accent sterk op het geven van positieve feedback.

Effecten

In menig onderzoek (zie onder meer Kazdin, 1995) is vastgesteld dat interventies gebaseerd op leertheoretische principes relatief de meeste resultaten te zien geven. Tegen die achtergrond zou men mogen verwachten dat ook de aanpak in het Schoolhuis positieve effecten sorteert. Maar zeker is dat niet. Temeer niet omdat in het Schoolhuis de interventie een breed gebied bestrijkt en de resultaten ook afhankelijk zijn van de ouders, de school en andere instellingen die bij de begeleiding zijn betrokken.

Het Schoolhuis zegt wel bij het begin én bij het einde van de plaatsing de COM-lijst en de SVL af te nemen. Op basis daarvan zou men indicaties kunnen verkrijgen over de mate van vooruitgang c.q. probleemreductie. Helaas is een rapportage van deze bevindingen niet voorhanden.

Evaluatieve kanttekeningen

In de eerste plaats merken we op dat deze vorm van hulpverlening een duidelijk antwoord is op de vraag naar meer intensieve samenwerking tussen hulpverlening, school en ouders. Een tweede positief punt vormt de keuze voor een systematische werkwijze volgens het competentiemodel, dat elders bewezen heeft succesvol te kunnen zijn. Belangrijk is ook dat men ruim de tijd heeft genomen om dit programma in te voeren zodat nu gesteld kan worden dat de methodiek breed wordt gedragen.

Er zijn ook (nog) zwakke punten. Ten eerste blijkt de gestelde doelgroep niet volledig te worden bereikt. Dat geldt met name de oudere jeugd. Ook heeft men met onderzetting te kampen gehad. Ten tweede zijn de middelen niet altijd voldoende om het programma optimaal uit te voeren. Tenslotte merken we op dat over de effecten van dit programma in feite nog niets bekend is. Dat is begrijpelijk omdat het programma slechts ruim een jaar in gebruik is. Maar een duidelijk plan om binnen afzienbare tijd wél de effecten van het programma nader te bestuderen ontbreekt echter.

GLEN MILLS SCHOOL

Achtergronden

Binnen de Hoenderloo Groep is men sinds 1995 bezig om een groep met 12 adolescente jongens te behandelen volgens de principes van de Glen Mills School. Hierbij stond de Amerikaanse Glen Mills School te Concordville (Pennsylvania) model. Inmiddels is in Wezep een grootschaliger project van start gegaan waar de gehele inrichting is afgestemd op het voorbeeld van de Glen Mills Schools in Amerika.

Doelgroep

Het programma is bestemd voor jongens van 14 tot 17 jaar. Ze vertonen vooral anti-sociaal gedrag en voeren dat veelvuldig in groepsverband uit. De doelgroep wordt verder beperkt tot jongens die een normale intelligentie hebben en niet suïcidaal, psychotisch, autistisch of lichamelijk gehandicapt zijn. Ook jongens die langdurig aan hard drugs zijn verslaafd (ge-weest) vallen af.

Doelstellingen

De opgaaf die dit programma zich stelt is tweërlei.

In de eerste plaats streeft men er naar om het anti-sociale gedrag te veranderen in pro-sociaal gedrag. Ten tweede stelt men zich tot doel bij de jongens de noodzakelijke vaardigheden te ontwikkelen om deze verandering te bewerkstelligen en te bestendigen.

De doelstellingen worden geschraagd door twee basisprincipes:

1. de jongens bezitten een grote bagage aan mogelijkheden
2. de jongens zijn geen 'slechte jongens', maar goede jongens die zich slecht hebben gedragen.

Activiteiten

De 'studenten' worden in de gelegenheid gesteld om een schoolopleiding te volgen, beroeps-vaardigheden te leren, de vrije tijd zinvol te besteden en zich sociale vaardigheden eigen te maken. Ze leren te leven volgens maatschappelijk geldende normen en waarden.

Het dagprogramma ligt vast van 's morgens 6 tot 's avonds 12 uur. Daarin nemen de onderde-len school/praktijkonderwijs/sport een belangrijke plaats in.

De methodiek van werken is gebaseerd op een aantal centrale begrippen: normen, groepsdruk, groepsidentiteit, motivatie, hiërarchie, status en vertrouwen. In het kort houdt dit in dat er in de groep geen regels, maar wel normen bestaan zoals: iedereen verdient respect, samenwerking brengt mensen verder en iedereen kan van elkaar leren. Deze en andere (ook door de groep te ontwikkelen) normen staan centraal. De groep oefent druk uit op haar leden om zich aan deze normen te houden. Wie er vanaf wijkt krijgt straf, wie de normen volgt ontvangt beloning. Aan de groep ontnemen de leden hun identiteit. De jongens doen allerlei dingen voor de groep. Dat wij-gevoel wordt ook sterk gestimuleerd. Binnen de groep bestaat een hiërarchie gebaseerd op voor iedereen zichtbare vorderingen in prestaties en gedrag. De jongens doorlopen verschillende posities binnen de groep te beginnen met de positie van nieuwkomer. Daarna kan men opklimmen via aspirant en kandidaat tot uiteindelijk voorzitter van de Bulls club. Het lidmaatschap van de Bulls club geeft allerlei privileges (bijvoorbeeld weekend ver- lof).

Het verblijf in Glen Mills kent een aantal fasen.

Tijdens de eerste fase (ongeveer 4 maanden) doorloopt de student de positie van nieuwkomer naar aspirant. In de tweede fase krijgt de student de status van kandidaat op voorwaarde dat hij 6 weken aaneengesloten positief gedrag heeft vertoond en het team van de Bulls het er

mee eens is. De tweede fase eindigt met het lidmaatschap van de Bulls Club. Om dat te bereiken moet aan verschillende voorwaarden worden voldaan zoals het houden van confrontaties (het corrigeren van negatief gedrag en het complimenteren van positief gedrag). Tijdens de derde fase wordt gemikt op bestendiging van de gedragsverandering. De studenten kunnen nog een paar stapjes hoger klimmen (een Bull kan Big Brother worden), maar ze kunnen ook terug vallen in negatief gedrag. In het eerste geval krijgt men als beloning (nog) meer privileges, terwijl in het tweede geval de privileges worden ingetrokken en men zijn status van Bull kan verliezen.

Het vertrek wordt grondig voorbereid via een training, terwijl ook de nazorg inhoud krijgt met een 6 tot 12 maanden lange periode waarin de studenten op eigen verzoek een korte periode terug kunnen keren voor opfriscursussen e.d.

Tenslotte wijzen we nog op de dagelijkse GGI (Geleide Groeps Interactie), waarin de studenten dagelijks gedurende een uur alle zaken ter sprake kunnen brengen die hen bezig houden (emoties, irritaties, frustraties e.a.).

Theorie

De uitgangspunten liggen in drie theoretische stromingen: de groepsdynamica, de sociale leertheorie en de veldtheorie.

Vanuit het groepsdynamisch denken wordt aangesloten bij enkele processen die in de groep een belangrijke rol spelen zoals groepsdruk, groepsnormen, groepscohesie en status. De veronderstelling is dat jongeren die in een gang of bende hebben geopereerd gevoelig zijn voor deze groepsprocessen. De opzet is nu om binnen Glen Mills de verschillende groepsmechanismen zo te sturen dat er groepsdruk ontstaat om zich te conformeren aan de geldende (door leiding en jongeren opgebouwde) normen en waarden.

Daarnaast wordt aangesloten bij de principes van gedragstherapeutische behandelingen en vormt het geven en innemen van beloningen (privileges) een belangrijk middel in het sturen van gedrag. Er wordt sterk gerefereerd aan het model van het PI in Duivendrecht en het RGB in Groningen.

Met de veldtheorie van Lewin (1967) tenslotte wordt verwezen naar de sterke rol die normen en waarden in de directe omgeving spelen bij de vorming van het gedrag.

Effecten

Het programma is nog maar nauwelijks van start gegaan. Van een serieuze effectmeting kan derhalve nog geen sprake zijn. Het ligt echter in de plannen opgesloten om de komende vijf jaren regelmatige evaluaties te plegen en zo nodig het programma bij te stellen.

Het ligt voor de hand om te veronderstellen dat de Glen Mills School die al zo'n 25 jaar actief is in Amerika wel de nodige follow-up studies heeft verricht. Die onderzoeken zijn ons overigens niet bekend.

Wel is uit de literatuur bekend dat het werken aan gedragsverbetering volgens leertheore-

tische principes meermalen is onderzocht en relatief veel positieve effecten heeft gesorteerd. Maar we mogen daaruit nog geen conclusies trekken voor het hier besproken programma.

Evaluatieve kanttekeningen

Het springt direct in het oog dat het hier om een programma gaat dat evident verschilt van de bestaande programma's. De uitgangspunten die vooral worden gezocht in groepsdynamische mechanismen, verschillen eveneens duidelijk van de gangbare theoretische stromingen.

Het programma is verder ter dege voorbereid. Het valt op dat er is gezocht naar een systematische samenhang tussen de theoretische uitgangspunten en de praktische uitvoering. Een sterk punt vormt de geplande toeleiding naar de samenleving en de beoogde nazorg.

De eerste bevindingen lijken veelbelovend, maar of het programma ook werkelijk succesvol is moet nog blijken. Het voornemen is er wel om de komende 5 jaar de effecten van het programma in kaart te brengen.

Er is ook kritiek op het programma geuit. Het zou te militaristisch van opzet zijn en te veel tot een macho-cultuur leiden. Daar wordt nadrukkelijk niet naar gestreefd, maar men kan zich wel afvragen of het complexe en gedetailleerd uitgewerkte systeem ook in de praktijk zal werken. Vooral het sterk steunen op en het sturen van de groepsdynamische processen vormt behalve een uitdaging ook een risico dat ongewild toch het recht van de sterkste gaat overheersen. Ook de ontwikkeling van aanvaardbare normen en waarden die grotendeels door de jongeren zelf vorm moeten worden gegeven is te beschouwen als een kwetsbaar punt. Verder lijkt de theorie soms ontoereikend (bijvoorbeeld de veldtheorie van Lewin) om de wereld van de anti-sociale jongere te begrijpen.

LEEFGROEPPROGRAMMA

Achtergronden

Binnen de justitiële jeugdinstellingen (de vroegere ZIB's) werd men veelvuldig geconfronteerd met weglopende en spijbelende jongeren. Er groeide een toenemende behoefte om deze jongeren tijdelijk in een gesloten setting op te vangen. Uiteindelijk hebben Mettray-De Marke en de OGH (Heldring Stichting) het initiatief genomen voor de opzet van een gesloten instelling: de Kolkemate te Zutphen.

Doelgroep

Voor opname komen jongeren in aanmerking die blijken te geven van veel problemen. In concreto worden genoemd: ontwikkelingsproblemen, hechtingsproblematiek en sociaal-emotionele problemen. Het manifeste gedrag van deze jongeren uit zich in het plegen van delicten, acting out gedrag, weglopen en druggebruik. Ze hebben meestal een lang verblijf in andere tehuizen achter de rug. De gezinsachtergronden van deze jongeren zijn eveneens sterk problematisch.

De doelgroep varieert in leeftijd van 12 tot 24 jaar en omvat uitsluitend jongens met een justitiële maatregel of straf.

In het algemeen kan men zeggen dat het om jongens gaat die ongeschikt zijn voor een open inrichting.

Doelstelling

Centraal staan twee trefwoorden: motiveren en activeren. Het is de bedoeling om de jongens zo ver te brengen dat zij gemotiveerd zijn om een behandeling te ondergaan in een open inrichting. Men streeft er naar om de opname in de gesloten inrichting zo kort mogelijk te houden. In de praktijk komt dat neer op ongeveer 8 maanden.

Activiteiten

Het verblijf wordt gekenmerkt door een strakke dagelijkse routine met duidelijke regels en krachtig optreden. Dat is vooral zichtbaar in de leefgroep. Daar ligt de nadruk op het leren van concrete dagelijkse vaardigheden en het verwerven van inzicht in het eigen gedrag. De jongens leren om te gaan met regels en orde; aanvankelijk zien zij dat als beperkend, later als ondersteunend.

Naast de leefgroep speelt het onderwijs een belangrijke rol. Dat is vooral praktisch van aard. Naast algemeen vormend onderwijs is er ook vakgericht onderwijs.

Verder wordt de behandeling zo nodig aangevuld met specifieke trainingen of sessies. Dat kan betrekking hebben op verschillende onderwerpen zoals het leren omgaan met autoriteit, met agressie en conflicten.

Theoretische achtergronden

Bij de uitvoering van het programma wordt verwezen naar verschillende theoretische uitgangspunten.

Ten eerste wordt verwezen naar Kok (1988) die een onderscheid heeft aangebracht in eerste, tweede en derde-graads strategieën. In het programma is dat terug te vinden in het onderscheid in leefgroep, onderwijs en specifieke trainingen.

In de tweede plaats wordt gekozen voor een aanpak steunend op gedragstherapeutische principes. Daartoe is met het Paedologisch Instituut te Duivendrecht een programma ontwikkeld waarin het bevorderen van sociaal competent gedrag centraal staat.

Ten derde wordt gerefereerd aan het principe dat van de ervaringen kan worden geleerd (ervaringssleren).

Effecten

Hoewel de uitvoerders van dit programma zeer tevreden zijn, is er geen follow-up studie voorhanden die meer inzicht kan geven in de effecten van het programma. Wel zijn er in de literatuur onderzoeken te vinden waarin melding wordt gemaakt van positieve effecten van

gedragstherapeutische projecten. Maar gelet op de verscheidenheid in programma's die er op dat gebied bestaat kan men niet voetstoots aannemen dat dit programma ook een vergelijkbaar positief resultaat zal boeken. Dat geldt ook voor het ervaringsleren.

Evaluatieve kanttekeningen

Dit programma is weliswaar opgezet voor een beperkte populatie jongeren, maar wél voor een groep jongeren die doorgaans moeilijk plaatsbaar is. De keuze voor een gesloten setting is geen tijdelijke oprisping maar het resultaat van een jarenlange ervaring met deze jongeren in een open setting. Het programma is terdege voorbereid. De invoering heeft 2 tot 3 jaar geduurd. In samenwerking met het PI te Duivendrecht heeft men gekozen voor een geijkte werkwijze waarin het leren van sociale vaardigheden en het aanbrenge van structuur domineren. Een positief punt vormt eveneens de opzet om de jongeren via dit programma door te geleiden naar een open setting.

Ook hier gaat het om een programma dat nog moet bewijzen dat het ook helpt. Effectmetingen zijn er niet. Of op korte termijn wél de resultaten van dit programma worden onderzocht is onbekend.

Tot slot kan men zich afvragen of een verblijf van gemiddeld 8 maanden in een gesloten setting nog wel kan worden beschouwd als een tijdelijk verblijf ter voorbereiding op een meer definitieve residentiële behandeling elders.

4.3 Overige basisprogramma's

We moeten de indruk wegnemen dat alleen de hier besproken drie programma's de moeite waard zijn om te volgen. Tijdens onze inventarisatie zijn we meer programma-ontwikkelingen tegen gekomen die laten zien dat de residentiële instellingen pogen te komen tot een meer systematische wijze van werken. Zij hebben weliswaar een lagere score gehaald maar hun inspanningen zijn bemoedigend genoeg om hier expliciet te noemen.

Tabel 4.2 Basis programma's in ontwikkeling

<i>instelling</i>	<i>leeftijd</i>	<i>doelgroep</i>	<i>uitgangspunten</i>	<i>methodiek</i>
1. Lingewal Zetten	12 - 18	psychiatrische problematiek	psycho-analytisch	geïntegreerd en gedifferentieerd
2. Nieuw Veldzicht Apeldoorn	13 - 17	problemen thuis/school/werk	gedragstherapeutisch	uitgewerkt behandelingsssysteem ¹ model PI + RGB-model
3. 't Wezeveld Twello	12 - 18	ADHD-jongeren	theorie van Kok	uitgewerkt/gefaseerd program van aanpak
4. Trompendaal Hilversum	0 - 12	ontwikkelingsstoornissen	communicatie-theo.	video-interactie-begeleiding
5. Keerpunt Cadier en Keer	12 - 18	ernstige gedragsstoornissen	sociale gedragsleer	RGB (res. gedragst. behand. progr.)
6. Flexus Rotterdam	12 - 18	jongeren met ernstige problemen	sociale gedragsleer	volgens PI-model ²
7. Rijnhove Alphen a/d Rijn	11 - 18	verstandelijk beperkt + ernstige gedragsproblemen	diversen uitgewerkt behandelingsprogramma	
8. Teen Challenge Vlaardingen	14 - 18	onzelfstandige jongeren	identiteitstheorieën	uitgewerkt trainingsprogramma

¹ Ook andere instellingen zoals Valkenheide, Maarsbergen werken op basis van de modellen van het PI te Duiwendrecht en het RGB te Groningen

² Andere instellingen zoals de Mare, Leiden en de Leo Stichting, Borculo werken eveneens volgens dit programma

4.4 Beschrijving van de 4 meest veelbelovende aanvullende (specifieke) programma's

Alvorens meer gedetailleerd de inhoud van de programma's te beschrijven geven we hier eerst de vier hoogst scorende programma's weer naar enkele algemene kenmerken.

Tabel 4.3 Overzicht veelbelovende specifieke programma's

<i>naam programma</i>	<i>scoring</i>	<i>leeftijd</i>	<i>doelgroep</i>	<i>maximale duur</i>	<i>uitvoerders</i>
ervaringsleren	8.5	16 - 23	meervoudige problematiek en vastgelopen in de hulpverlening	6 maanden	Jeugdhulp Maastricht ¹
vertrektraining	7.5	15 - 18	jongeren met een verhoogd risico op thuisloosheid	12 weken	BJ Midden Holland Gouda ²
sociale vaardigheidstraining	7.5	6 - 12	kinderen met pervasieve ontwikkelingsstoornissen	6 maanden	De Waarden Nijmegen
centrale opvang schooluitvallers	6.5	12 - 16	uitvallers binnen het onderwijs	2 maanden	BJ Limburg Heerlen

¹ vergelijkbare programma's worden ingezet door BJ Limburg te Heerlen en Martha Stichting te Rotterdam

² dezelfde programma's worden gehanteerd in AZZ, Middelburg, SJR, Rotterdam en Jeugdhulp Maastricht.

ERVARINGSLEREN

Achtergronden

In Nederland heeft het ervaringsleren in eerste instantie naam gemaakt met activiteiten (met name overlevingstochten) voor de meest problematische jongeren. Dat was in de jaren zeventig. De hulpverlening zag het ervaringsleren vooral als een middel om jongeren die in de hulpverlening waren vastgelopen weer in beweging te krijgen, letterlijk en figuurlijk.

Na verloop van tijd heeft het ervaringsleren zich ontwikkeld als een meer doordachte vorm van hulpverlening, dikwijls verzorgt door speciale centra. Tussen de programma's bestaan echter belangrijke verschillen naar bijvoorbeeld duur, locatie, opzet en begeleiding. Er bestaat dan ook een grote diversiteit aan ervaringsleerprogramma's. De hier volgende beschrijving is gebaseerd op de ervaringsleerprojecten van BJ Limburg en Jeugdhulp Maastricht alsmede op het basisboek van Duindam e.a. (1996) over ervaringsleren.

Doelgroep

De typering van de doelgroep is doorgaans nogal globaal en breed van aard.

De meest genoemde kenmerken van de doelgroep zijn:

- jongeren van 16 jaar en ouder,
- jongeren die dreigen vast te lopen in de hulpverlening en
- jongeren die een meervoudige problematiek te zien geven.

Uit de verschillende omschrijvingen die van de doelgroep worden gegeven valt niet een duidelijk een afgebakende doelgroep te herleiden met een specifieke problematiek. Dit is enigszins analoog aan de populaties in tehuizen die ook jeugdigen bevatten met uiteenlopende gedragsproblemen. Zo treffen we in de verschillende ervaringleerprojecten eveneens jongeren met een grote diversiteit aan problemen. Er is in dit verband gewezen op het dreigende gevaar dat het ervaringsleren vooral bestemd wordt voor restgroepen (Duindam e.a., 1996). Om toegelaten te worden tot dit programma is er (nog) geen intake met een eenduidig diagnostisch instrumentarium.

Doelstellingen

In de verschillende programma's worden uiteenlopende doelen genoemd. Een basaal doel echter vormt het vergroten van het zelfvertrouwen en het zelfrespect. Veel jongeren ontbreekt het aan een positief zelfbeeld.

In het verlengde van voorgaande doelstelling wordt ook wel genoemd het vergroten van de vaardigheden om autonoom te functioneren.

Daarnaast wordt vaak gewezen op het vergroten van het zelfinzicht.

De programma's worden doorgaans gebruikt als aanvulling op een residentiële behandeling en/of als voorbereiding op zelfstandig wonen.

Activiteiten

De programma's die functioneren als ervaringsleerprojecten kunnen een grote diversiteit aan activiteiten bevatten variërend van tochten en sportieve buitenactiviteiten tot werk en woonprojecten. Wij refereren hier aan de onderzochte programma's zoals die worden gebruikt door eerder genoemde instellingen.

Centraal staat het verrichten van bepaalde werkzaamheden. Dat kan variëren van oogsten bij een boer tot renovatiewerkzaamheden bij particulieren. De jongeren worden gedurende die periode ondergebracht in de gezinnen van de 'werkgevers'. Vaak spelen deze activiteiten zich af in het buitenland.

Tijdens deze periode bezoekt de projectmedewerker de jongere regelmatig. Die contacten zijn niet alleen bestemd om de voortgang van de werkzaamheden te evalueren maar vooral om de jongere te motiveren na te denken over zichzelf en over zijn toekomst.

Kort samengevat betreft het programma's die enerzijds een mengeling van werken en wonen vormen in een nieuwe uitdagende omgeving en anderzijds reflectie en gesprekken inhouden over het eigen handelen in het verleden, heden en toekomst.

Theorie

De theoretische bagage van veel ervaringsleerprogramma's is bijzonder licht van aard. Vaak beperkt het zich tot de slogan: leren door ervaren. Daarmee wil men tot uitdrukking brengen dat het opdoen van nieuwe, uitdagende en concretere ervaringen een veranderingsproces bij de jongeren in gang zal zetten. Een veel gebezigde omschrijving van het ervaringsleren is de volgende: het scheppen van een specifieke situatie die een jongere in staat stelt concrete ervaringen op te doen; daarmee worden nieuwe leerprocessen in gang gezet die leiden tot reflectie en heroriëntatie op de eigen situatie en uiteindelijk tot een nieuw toekomstperspectief.

De wortels van het ervaringsleren moeten worden gezocht in de veronderstelling dat door dingen te doen ze beter beklijken. Met name in het overwegend cognitief georiënteerde onderwijs zagen enkele pioniers zoals Hahn (1959) na verloop van tijd het belang van het principe: overbrengen van kennis via doen. Dit principe bleef niet beperkt tot de scholing, maar vond ook een plaats in de opvoeding.

De kern van het ervaringsleren ligt overigens niet in de nieuwe omgeving en de activiteiten en opdrachten die moeten worden uitgevoerd. Dit zijn slechts middelen om een veranderingsproces in gang te zetten. De opgedane ervaringen dienen te worden verwerkt. Dat houdt in dat actie en reflectie, concreet handelen en bewustwording elkaar voortdurend afwisselen. Volgens Nadler & Lückner (1992) kent dit veranderingsproces in het kort de volgende fasen: opdoen van ervaringen, denken over deze ervaringen, bewustwording van onderliggende gevoelens, keuze maken voor nieuwe vaardigheden, experimenteren met nieuwe inzichten en gedrag, eigen maken van nieuw gedrag in het dagelijks doen en laten (transfer). Het is essentieel dat de leiding van het ervaringsleerprogramma dit veranderingsproces op deskundige wijze in gang zet. De begeleiders dienen daartoe over bepaalde vaardigheden te beschikken zoals

observeren, beoordelen, evalueren en sturen.

Al met al omvat de theorie van het ervaringsleren meer veronderstellingen over de (werk)wijze waarop leren tot stand komt dan een verklaring voor het ontstaan van bepaald probleemgedrag.

Effecten

Van beide programma's die in deze beschrijving min of meer model hebben gestaan zijn geen effectmetingen bekend. Wel vinden we in het boek van Duindam e.a (1996) een aantal studies van Nederlandse ervaringsleerprojecten alsmede een groot aantal onderzoeken verricht in het buitenland (vooral Amerika). De uitkomsten blijken moeilijk onderling vergelijkbaar omdat de aard van de doelgroepen en de daarop afgestemde programma's nogal uiteenlopen van delinquente jongens tot psychiatrisch gestoorde meisjes. De aspecten waarop de jongeren er het meest op vooruitgaan zijn:

- de zelfwaardering
- de zelfbeschikking (locus of control)
- het social functioneren
- het recidivisme.

Verder wordt opgemerkt dat met delinquente jongeren de beste resultaten werden geboekt. Een zorgelijke uitkomst betreft de bevinding dat methodologisch meer verantwoord opgezette studies minder positieve effecten vaststellen dan de methodologisch zwak opgezette onderzoeken (Duindam e.a. 1996).

Evaluatieve opmerkingen

Een sterk punt vormt de doorbreking van de dagelijkse sleur en de confrontatie met een nieuwe, uitdagende, avontuurlijke omgeving. De attractiviteit schuilt ook in de uitvoering van concrete opdrachten waarbij jongeren zich lichamelijk moeten inspannen.

Hoewel de ervaringsleerprojecten al geruime tijd in gebruik zijn (en in die zin niet innoverend zijn) worden deze projecten nog steeds ingezet om de reguliere behandeling van (ernstig) problematische jongeren te ondersteunen. Ook wordt er voortdurend geëvalueerd en wordt het programma zo nodig aangepast. De evaluaties hebben betrekking op het verloop van het programma.

Over het effect van de ervaringsleerprojecten in het algemeen lopen de meningen uiteen. De uitslagen van uiteenlopende follow-up studies laten verschillende resultaten zien. Dat komt omdat projecten onderling sterk kunnen verschillen en omdat ook de leiding niet altijd even deskundig is op zowel het fysieke als psychologische vlak.

Hier raken we aan de zwakke kanten van het ervaringsleren: de nieuwe ervaringen zetten alleen een veranderingsproces in gang als er ook deugdelijke begeleiding is; dat geldt tevens voor het beklijven van de gedragsverandering. Een zwak punt vormt ook de bevinding dat het ervaringsleren erg breed wordt ingezet. Niet zelden gaat het om jongeren waarmee men in de

reguliere hulpverlening is vastgelopen. Een nadere doelgroep-omschrijving is vaak zeer wenselijk. Dat geldt ook voor onderzoek naar de effecten van het hier gepresenteerde programma.

VERTREKTRAINING (VT)

Achtergronden

Uit onderzoek onder zwerfjongeren is herhaaldelijk gebleken dat een zeer groot percentage eerder in een tehuis verbleef. Kennelijk hebben deze jongeren grote moeite om de overstap van tehuis naar de samenleving te maken. Dat heeft er toe geleid een programma te ontwikkelen voor tehuisjongeren met een verhoogd risico op thuisloosheid. De vertrektraining is inmiddels uitgebreid tot jongeren die al zwerven.

Doelgroep

De jongeren die in aanmerking komen voor een vertrektraining zijn te typeren aan de hand van de volgende kenmerken:

- een gebrekkig sociaal netwerk (weinig tot geen mogelijkheden om op een gezin, familieleden of andere personen terug te vallen)
- onvoldoende vaardigheden om zelfstandig te functioneren gecombineerd met ernstige gedragsproblemen
- niet in staat om de weg te vinden in het woud van relevante maatschappelijke instellingen/voorzieningen.

Er wordt tot op zekere hoogte een screeningslijst gehanteerd als selectie-instrument. Volgens evaluatie-onderzoek (Haaster & van den Boogaart (1998) differentieert deze lijst naar behoren. In de praktijk echter blijkt dit instrument (nog) niet als selectiemiddel te functioneren volgens genoemde onderzoekers.

Doelstellingen

Het belangrijkste doel van de training is om samen met de jongere een nieuwe woon/werk/leefsituatie op te bouwen. Daarnaast wordt beoogd de sociale competentie te vergroten. Daarmee worden de voorwaarden geschapen om binnen de samenleving (weer) een plaats te vinden.

De training richt zich meer in detail op doelen die vooral liggen in uiteenlopende leefgebieden zoals de vrijetijdsbesteding, het werk of de school, het omgaan met geld en het sociale netwerk.

Activiteiten

De vertrektraining kan als kort en intensief worden omschreven. Er wordt op individueel niveau gewerkt en de training duurt hooguit 12 weken. Elke week heeft de vertrektrainer meer-

dere afspraken met de jongere. Die afspraken vinden niet alleen plaats op kantoor maar ook daarbuiten. Dat laatste is het geval als de trainer met de jongere op pad gaat naar school, werk, sociale diensten en belangrijke personen. Soms duren deze contacten een half uur, soms een hele dag. De vertrektrainer heeft een flexibele agenda. De gemiddelde caseload van de trainer is 3 jongeren tegelijk en gemiddeld wordt 12 uur per week aan elke jongere besteed.

Een belangrijk uitgangspunt tijdens de vertrektraining vormt het zoeken naar (potentiële) mogelijkheden die in de jongere en in zijn omgeving schuil gaan. De trainer poogt deze punten te versterken. Bij dit proces wordt de jongere zelf nadrukkelijk betrokken en geactiveerd. In aansluiting hierop wordt vooral naar de toekomst gekeken.

De trainer is een ambulante hulpverlener die als vertrektrainer eerder een specifieke training heeft ondergaan.

Theoretische achtergronden

Bij de ontwikkeling van de VT zijn zowel het sociale competentiemodel (Slot & Spanjaard, 1996) als het sociale netwerk sterk richtinggevend geweest.

Het sociale competentiemodel gaat er vanuit dat er een evenwicht dient te bestaan tussen de ontwikkelingstaken die een jongere heeft te vervullen en de vaardigheden om dit ook uit te voeren. Dit evenwicht kan worden verstoord door verschillende stressoren die kunnen liggen in de omgeving zoals het gezin en de school, maar ook in de jongere zelf zoals een gebrek aan zelfbeheersing. Het effect van de stressoren kan worden verminderd door de aanwezigheid van protectieve factoren zoals adequate ouders en een positief zelfbeeld. Wanneer er sprake is van een verstoord evenwicht tussen taken en vaardigheden dan wordt dat omschreven als een gebrek aan sociale competentie. Deze gebrekkige sociale competentie wordt gezien als de oorzaak van het probleemgedrag.

Voor het versterken van de sociale competentie wordt aangesloten bij de sociale leertheorie en daaruit voortvloeiende gedragstherapeutische technieken om probleemgedrag te verminderen. Zo wordt in de VT voor elke jeugdige een analyse gemaakt van elke ontwikkelingstaak (er worden in totaal 8 van deze taken onderscheiden) én van de benodigde vaardigheden (wat is er tot nu toe terecht gekomen van de taak en in hoeverre zijn de vaardigheden (on)voldoende gebleken).

In het sociale netwerkmodel staat de veronderstelling centraal dat mensen zonder relaties in problemen komen. Voor de psychische ontwikkeling van kinderen is een steunend sociaal netwerk even essentieel en onmisbaar als eten en drinken is voor de lichamelijke groei (Caplan, 1974, Cobb, 1976). Bij de aanvang van de training wordt met behulp van een meetinstrument (Tracy & Whittaker, 1990, Smit, 1993) het sociale netwerk van de jongere in kaart gebracht.

Op basis van deze netwerkanalyse en een competentie-analyse (de ontwikkelingstaken versus vaardigheden) wordt een plan opgesteld met duidelijke doelen en vastgelegd in een contract. Bij de uitvoering van zijn taak laat de vertrektrainer zich vooral leiden door verschillende gedragstherapeutische technieken variërend van 'modelling' tot 'positieve feedback'.

Effecten

Aan de hand van een enkele criteria is door Van Haaster & Van den Boogaart (1998) onderzocht hoe de jongeren zich ontwikkelden na de vertrektraining. Dat gebeurde op drie momenten: bij vertrek, na 3 maanden en na 6 maanden. De volgende criteria werden in ogenschouwen genomen:

- stabiele verblijfplaats
- adequaat financieel beheer
- structurele dagbesteding
- steunend sociaal netwerk
- geen strafzaken.

Als aan 4 van deze criteria wordt voldaan dan spreken de onderzoekers van een succes.

In het onderzoek werden ongeveer 50 jongeren betrokken die de VT hadden gevolgd. Het blijkt dat drie op de vier jongeren de vertrektraining succesvol is zowel bij beëindiging van de training als 6 maanden later. Spanjaard e.a. (1999) hebben over de uitkomsten van voorgaand onderzoek uitvoerig gerapporteerd in het wetenschappelijk tijdschrift *International Journal of Child & Family Welfare*.

Evaluatieve opmerkingen

Het betreft hier één van de weinige programma's die nader zijn onderzocht op effecten. De resultaten zijn tot dusver bemoedigend. Eveneens geldt als positief punt de nadrukkelijke inzet om de jongere een plaats in de samenleving te bezorgen. Vaak immers eindigt een residentiële behandeling bij het verlaten van het tehuis en verdwijnen nadien alle positieve effecten.

Als zwak punt noemen we de onduidelijkheid over de vraag wie nu wel en niet voor dit trainingsprogramma in aanmerking komen. In principe gaat om jongeren met een verhoogde kans op thuisloosheid. Die moeten vooral in de grote steden worden gezocht. Ook merken we op dat de gemeten effecten tamelijk globaal van aard zijn.

SOCIALE VAARDIGHEIDSTRAINING (Leren samen spelen)

Achtergronden

Onder de noemer sociale vaardigheidstrainingen vinden we uiteenlopende trainingen terug. Het kan gaan om verschillende doelgroepen en om verschillende accenten in de trainingen zelf.

In het Paedologisch Instituut Nijmegen, Stichting De Waarden, worden al geruime tijd sociale vaardigheidstrainingen gebruikt om sociale problemen te verminderen. Onlangs heeft men een nieuw programma ingevoerd: Leren samen spelen (Gubbels & Kuiper, 1995, Gubbels, 1999)

Doelgroep

Het gaat om een sociale vaardigheidstraining voor kinderen van 5 tot 10 jaar met een pervasieve (of daaraan verwante) ontwikkelingsstoornis. Kinderen met deze stoornis kunnen nogal verschillend gedrag vertonen. Sommigen doen heel druk en vreemd, anderen zijn teruggetrokken en stil; sommigen zijn snel agressief, anderen vooral angstig. De vraag of het mogelijk is bepaalde subgroepen scherper af te grenzen is nog volop in discussie. Er zijn voorstanders voor 'splitten' (opdelen in subgroepen) en er zijn pleitbezorgers voor 'lumpen' (samenvoegen). De problemen van de kinderen manifesteren zich vooral in het zich moeilijk kunnen verplaatsen in een ander. Zij kunnen niet spelen met andere kinderen en veroorzaken onderlinge problemen. Ook valt het hen moeilijk zich te concentreren en hun gedachten en gevoelens onder woorden te brengen.

Doelstellingen

Het streven is er op gericht de kinderen meer sociaal aanvaardbaar gedrag bij te brengen in de omgang met andere kinderen en hen tevens inzicht te geven in sociale begrippen en situaties.

Activiteiten

De training heeft een sterk speels en visueel karakter. Tijdens de trainingen wordt veel tijd uitgetrokken voor spel. Abstracte begrippen worden zoveel mogelijk verbeeld via 'hulpspeelgoed' dat de kinderen zelf maken en dat tevens in rollenspelen wordt gebruikt.

De inhoudelijke thema's zijn: leren afstemmen op de ander, onderhandelen in spelsituaties, invoegen in een spelend groepje, omgaan met afwijzing, bewust worden van te assertief en subassertief gedrag, en oefenen met alternatieven daarvoor.

Er worden overigens niet alleen vaardigheden geoefend, maar er wordt ook aandacht besteed aan analyse van sociale situatie en aan versterking van het gevoel van sociale competentie. In deze vaardigheidstraining komen tevens sociale cognities aan bod.

De kinderen krijgen ook huiswerk mee. De ouders worden op de hoogte gehouden van de inhoud van de training.

Theorie

Kinderen met pervasieve ontwikkelingsstoornissen leren doorgaans nauwelijks van ervaringen. Nieuwe ervaringen worden niet goed geïntegreerd in de bestaande kennis. De problemen met de informatieverwerking worden vaak gezien in het licht van de Theory Of Mind (TOM). Het betreft hier een min of meer samenhangend geheel van voorstellingen, wensen en verlangens die het gedrag in belangrijke mate sturen (Wellman, 1990). Op grond van nieuwe informatie ontwikkelt de TOM zich in de loop der jaren. Bij kinderen met pervasieve ontwikkelingsstoornissen blijkt sprake van een gebrekkige TOM. Vooral in het sociale verkeer wordt dit gebrek zichtbaar omdat veel informatie langs ze heen gaat, ze snel gefrustreerd en boos zijn, ze zich niet flexibel kunnen opstellen en zich niet kunnen voorstellen dat anderen ook

wensen en verlangens hebben.

Kortom het gebrekkige cognitieve verwerkingsproces veroorzaakt gedragsproblemen. De veronderstelling is dat het geven van meer inzicht en het aanleren van nieuw gedrag middels gedragstherapeutische principes tot een vermindering van het storende gedrag zal leiden.

Bij sociale vaardigheidstrainingen in het algemeen zijn de meest voorkomende gedragstherapeutische technieken (Bartels, 1986): modelling, gedragsoefeningen, gedragsinstructies, selectieve bekrachtiging van gewenst gedrag en discriminatietraining (wat mag wel, wat mag niet).

Effecten

Er heeft in de loop der jaren veel onderzoek plaats gevonden naar de effecten van sociale vaardigheidstrainingen. Helaas zijn deze studies niet zonder meer vergelijkbaar. Per onderzoek treden er nogal wat verschillen op naar de inhoud van de training, de duur, de leeftijd, de problematiek en de setting. Toch zijn er wel enkele algemene conclusies te trekken (Kroes, 1997). In het algemeen blijken die effecten matig van aard. Opvallenderwijs blijkt de leeftijdsgroep 6 tot 11-jarigen vergelijkenderwijs het minst profijt te trekken van sociale vaardigheidstrainingen. Verder blijkt gedrag gemakkelijker te veranderen dan het zelfbeeld. Een groot struikelblok ligt bij het in de praktijk brengen van het geleerde gedrag.

Het programma 'Leren samen spelen' is nader getoetst op effecten in vergelijking met een ander meer cognitief gericht sociale vaardigheidstraining. De vraag was namelijk of een sociaal-cognitieve vaardigheidstraining niet effectiever was gelet op de veronderstelde tekorten in de informatieverwerking van de kinderen. In het onderzoek werden 24 kinderen betrokken. Om de sociale vaardigheden te meten is gebruikt gemaakt de Sociale Ontwikkelingsvragenlijst (SOL). Daarnaast is de Child Behavior Checklist (CBCL) afgenomen alsmede de Sociale Interpretatie Test (SIT) en de TOM-screeningsschaal.

Het blijkt dat kinderen uit beide trainingsgroepen vooruitgang boeken op aspecten als sociaal inzicht en sociale vaardigheden. Tussen beide groepen kinderen bestonden geen verschillen. Verder blijkt dat de leerkrachten veel meer vooruitgang waarnemen dan de ouders.

Evaluatieve opmerkingen

Over sociale vaardigheidstrainingen is veel gepubliceerd. Er blijken vele programma's te bestaan. Van talrijke trainingen zijn ook de effecten onderzocht. Die blijken doorgaans tamelijk positief. Ook het hier gepresenteerde programma is op effecten onderzocht. Er is ook over gepubliceerd. De resultaten zijn bemoedigend. Er wordt gewerkt aan verdere verfijning van het programma.

Minder sterk is de onduidelijke doelgroepomschrijving. Ook de onzekerheid over de voortzetting van deze training in de komende jaren vormt een zwak punt. Tenslotte noemen we nog de moeilijke overgang van het geleerde (in een vrij kunstmatige situatie) naar de werkelijkheid van alledag.

CENTRALE OPVANG SCHOOLUITVALLERS

Achtergronden

De ervaringen met zowel jeugdhulpverlening als onderwijs heeft BJ Limburg te Heerlen er toe gebracht een project op te zetten voor schooluitvallers. Hierbij kwam de intensieve samenwerking met de scholen uit het regulier en het speciaal onderwijs goed van pas. Dat gold ook voor de nauwe contacten met uiteenlopende hulpverleningsorganisaties.

Doelgroep

Het gaat om leerplichtige jongeren die om uiteenlopende redenen tijdelijk uitvallen binnen het onderwijs. Op de achtergrond spelen problemen op meerdere gebieden. Zo is er sprake van sociale en emotionele problemen, didactische problemen en gezinsproblemen

De leeftijd van de jongeren varieert van 12 tot 16 jaar.

Er is geen drempel bij de intake gelegd: in principe kan iedere voortijdige schoolverlater instromen wanneer er geen andere school wordt gevonden.

Doelstellingen

Het doel van de opvang is kort en krachtig: de jongere zo snel mogelijk weer terug brengen in het onderwijs.

Activiteiten

De jongeren worden tijdelijk (6 tot 8 weken) opgevangen in een gebouw op het terrein van BJ Limburg. Het programma bestaat uit vijf werkdagen per week. Daarin wordt gezocht naar een evenwicht tussen praktijkonderwijs en 'gewoon' onderwijs. Wat het eerste betreft worden de jongeren toegevoegd aan een aantal leerwerkplaatsen (keuken, timmerproject, bosproject e.a.) waar het leren van alledaagse vaardigheden en gedragingen centraal staat. Naast deze niet-schoolse taken wordt aandacht besteed aan typisch schoolse vaardigheden. Verder worden nog enkele algemeen vormende activiteiten verzorgd.

Elke jongere krijgt een mentor toegewezen. Deze begeleidt de jongere en stelt met hem ook een plan op.

Tijdens deze opvang wordt gebruik gemaakt van de mogelijkheid om de jongeren goed te diagnosticeren en te observeren. Op basis daarvan wordt een advies uitgebracht ten behoeve van de jongere, de school en de ouders.

Theorie

Van een duidelijke theorie is hier geen sprake. Het gaat om een pragmatisch project waarin opvoeding en scholing aan de orde zijn. Daarbij speelt op de achtergrond mee dat het leren een component moet hebben in een aantal concrete activiteiten (niet alleen het hoofd laten werken, maar ook de handen).

Verder kan worden opgemerkt dat het project is gestart vanuit de (theoretische) notie dat het verwijderen van school van lastige leerlingen de problemen in feite vergroot. Enerzijds is het begrijpelijk dat lastposten de deur wordt gewezen, anderzijds worden de problemen van de lastige leerling er alleen maar groter op. Voor de betreffende leerling is het immers de zoveelste afwijzing of bevestiging dat hij/zij niet deugt.

Effecten

Naar de resultaten van dit project heeft nog geen onderzoek plaats gevonden. Wel is een jaarverslag voorhanden waaruit blijkt dat de problematiek overwegend bestaat uit ernstige gedragsproblemen zoals spijbelen, delinquent gedrag en (soft)druggebruik.

De beoogde korte termijn van 6 tot 8 weken blijkt in de praktijk niet altijd haalbaar.

Verder is gemeld dat vrijwel alle schooluitvallers afkomstig zijn uit de eerste drie klassen van het voortgezet onderwijs. Een kwart is uit het speciaal onderwijs afkomstig. Dit lijkt niet geheel en al in overeenstemming met de verwachtingen.

Evaluatieve opmerkingen

De samenwerking tussen school, gezin en jeugdhulpverlening krijgt in dit project duidelijk gestalte. Er wordt goed gebruik gemaakt van de verschillende mogelijkheden die binnen de participerende instellingen aanwezig is. Het voortijdig schoolverlaten kan op deze wijze effectief worden terug gedrongen.

Of dat ook werkelijk gebeurt is niet duidelijk omdat effect-metingen (nog) niet hebben plaats gevonden. Een zwak punt is tevens de minder helder omschreven en gedocumenteerde werkwijze. Wat gebeurt er nu precies met wie en waarom? Theoretische uitgangspunten zijn niet aangetroffen. Tenslotte achten we de doelomschrijving ook erg breed. Immers de ene schooluitvaller is niet de andere.

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staan we stil bij de problematiek van de jeugdigen die in de programma's worden opgenomen. Eerder al rapporteerden we over de problematiek op basis van de gegevens verkregen uit de schriftelijke ronde. Toen bleek dat de jeugdigen uiteenlopende problemen te zien geven waarbij anti-sociale gedragingen sterk overheersen.

Voor een meer specifiek en gedetailleerd oordeel over de aard van de problemen hebben wij de geïnterviewde instellingen gevraagd een vragenlijst (PPV) in te vullen voor maximaal 10 jeugdigen die aan het programma deelnemen (of onlangs hebben deelgenomen). Helaas hebben niet alle geïnterviewde instellingen hun jeugdigen via de PPV beschreven. Ondanks herhaalde verzoeken heeft uiteindelijk de helft van de instellingen (13) positief gereageerd. Dit leverde informatie op over 78 jeugdigen. Redenen om niet tot invulling van de vragenlijsten over te gaan waren onder meer: 'bescherming van de privacy van de jeugdigen' en 'geen tijd'.

De gegevensverzameling met de PPV is gebaseerd op het door de onderzoekers eerder geïntroduceerde meervoudige risicomodel. Daarin worden de volgende velden onderscheiden: het gezin, de school, de vrije tijd, de persoonlijkheid en het gedrag van de jeugdige. Wij brengen nu aan de hand van deze domeinen de risicofactoren in kaart zoals die bij opname van de jeugdigen door de instellingen zijn vastgesteld.

In eerste instantie rapporteren we over de gehele groep, d.w.z. over de jeugdigen uit zowel de A- als de B-programma's. Daarna gaan we in op verschillen in probleemzwaarte. Vervolgens bezien we de verschillen tussen de populaties van beide typen (A en B) programma's.

5.2 Algemene beschrijving

5.2.1 Biografische kenmerken

De onderzoeksgroep bestaat voor 71% uit jongens en voor 29% uit meisjes. De gemiddelde leeftijd van de jeugdigen bedraagt precies 14 jaar met een standaarddeviatie van 3.6. De uitslagen op deze beide variabelen sporen goed met de eerdere bevindingen waarbij we vaststelden dat veruit de meeste programma's zijn bedoeld voor jeugdigen van 12 tot 18 jaar en dat ruim een kwart van de programma's uitsluitend is bedoeld voor jongens en dat de rest voor beide seksen is opgezet.

Dertig procent van de jeugdigen heeft een allochtone achtergrond.

Het blijkt verder om jeugdigen te gaan die voor twee derde (66%) via een kinderbeschermingsmaatregel zijn opgenomen. De rest is geplaatst via andere kanalen zoals het maatschappelijk werk, schoolbegeleidingsdiensten e.d.

Wanneer we de vraag bezien of deze jeugdigen al eerder hulpverlening hebben ontvangen dan blijkt dat 40% van de jeugdigen eerder in een tehuis verbleef. Men kan ook zeggen dat voor 60% van de jeugdigen dit de eerste tehuisplaatsing is.

Dat er niettemin al heel wat is gepasseerd valt op te maken uit de verblijfplaats van de jeugdigen kort voor de opname. Weliswaar verbleef ruim twee derde van de jeugdigen in een gezinssituatie, maar slechts 20% verbleef nog bij de oorspronkelijke ouders. De rest woonde bij de moeder (22%) of bij de moeder met een nieuwe partner (13%) dan wel bij de vader (3%) of bij de vader met een nieuwe partner (6%).

5.2.2 Gedragsproblematiek

We hebben over een breed terrein de gedragsproblemen geïnventariseerd en hebben daartoe een groot aantal items voorgelegd verdeeld over verschillende dimensies. We geven hier de gemiddelde scores weer voor de verschillende dimensies. Tevens vermelden we het aantal items dat we per dimensie hebben voorgelegd en het percentage jeugdigen met één of meer problemen op het desbetreffende gebied.

Tabel 5.1 Scores op verschillende gedragsdimensies

	gemiddelde scores	aantal items	%jeugdigen met een of meer problemen
geëxternaliseerd probleemgedrag	3.51	11	86%
geïnternaliseerd probleemgedrag	2.41	6	81%
psychiatrisch gekleurde problemen	0.77	8	44%
psycho-somatische klachten	0.71	5	33%
seksuele problematiek	0.25	5	12%
lichamelijke problemen	0.21	5	16%

Het voorgaande houdt in dat de jeugdigen gemiddeld 3 tot 4 problemen te zien geven op de externaliserende en 2 tot 3 op de internaliserende gedragsdimensie. Geëxternaliseerde problemen die sterk domineren zijn: ongedurig, prikkelbaar, agressief, oppositioneel en antisociaal gedrag. De geïnternaliseerde problemen zijn overwegend: voelt zich afgewezen en is onderhevig aan stemmingswisselingen.

Psychiatrische problematiek en psychosomatische klachten spelen in mindere mate een rol. Dat geldt ook voor typisch seksuele problemen zoals dader/slachtoffer van seksueel geweld.

5.2.3 Schoolproblematiek

Bij opname blijkt bijna de helft van de jeugdigen (46%) een vorm van speciaal onderwijs te hebben gevolgd of volgt dat nog. Ook wanneer we het vervolgonderwijs onder de loep nemen blijkt een substantieel deel (51%) het voortgezet speciaal onderwijs (VSO) te volgen. Verder wordt in meerderheid de lagere vorm van het voortgezet onderwijs gevolgd: naar het LBO gaat ruim een kwart van de jeugdigen (28%). Ruim 11% gaat naar het MAVO, terwijl de hogere vormen van onderwijs slechts voor een enkeling is weggelegd (HAVO/VWO 3%, MBO 7%).

Voor alle duidelijkheid: het gaat hier om overwegend normaal begaafde jeugdigen; slechts 9% wordt omschreven als zwakbegaafd.

Kijken we meer specifiek naar de schoolproblemen dan ontstaat de volgende tabel.

Tabel 5.2 School (percentage jeugdigen met problemen)

motivatieproblemen	58%
leerachterstanden	55%
concentratieproblemen	55%
relatieproblemen met medeleerlingen	53%
spijbelen	47%
relatieproblemen met leerkrachten	47%
lees- en rekenproblemen	38%

We kunnen hier aan toevoegen dat de jeugdigen gemiddeld 3 problemen hebben op de dimensie schoolproblemen. Vooral de motivatie en concentratie schieten aanzienlijk tekort. Maar er zijn ook flinke lacunes in de schoolontwikkeling, terwijl in de relationele sfeer eveneens problemen bestaan.

5.2.4 Vrije tijdsproblemen

Herhaaldelijk is gebleken dat jeugdigen met psychosociale problemen grote moeite hebben hun vrije tijd zinvol te besteden. Bovendien zijn hun contacten met leeftijdgenoten dikwijls problematisch van aard. Dit staat in niet onbelangrijke mate een goede invulling van de vrije tijd in de weg. Vaak gaat het om geïsoleerde jeugdigen of om jeugdigen die de verkeerde vrienden kiezen. Dat is met deze onderzoeksgroep niet anders, zoals uit tabel 5.3 blijkt.

Tabel 5.3 Vrije tijd (percentage jeugdigen met problemen)

relatieproblemen met leeftijdgenoten	49%
kan zich niet vermaken	47%
heeft delinquente vrienden	31%
heeft geen vrienden (is geïsoleerd)	30%
verstoort het spel van anderen	23%

Gemiddeld laten de jeugdigen bijna 2 problemen zien op het gebied van de vrije tijdsbesteding.

5.2.5 Persoonlijkheid

In het meervoudig risicomodel staan vier persoonlijkheidskenmerken centraal: zelfbeeld, zelfcontrole, zelfhandhaving en zelfbeschikking. Voor elk van deze aspecten hebben de instellingen gevraagd een inschatting te geven van deze persoonlijkheidsdimensies.

Het blijkt dat drie kwart van de jeugdigen een negatief zelfbeeld heeft. Het gaat hier om een fundamentele eigenschap die de rest van de persoonlijkheid sterk kleurt.

Het mag dan ook geen verwondering wekken dat de helft van de jeugdigen inadequate zelfhandhavingstijlen (copingmechanismen) bezit, dat een vrijwel even groot deel meent door anderen 'beschikt' te worden (voelt zich regelmatig het slachtoffer van de omstandigheden) en dat een derde van de jeugdigen onvoldoende zelfbeheersing aan de dag legt.

Daarnaast inventariseerden we dat bij drie kwart van de jeugdigen de gewetensfunctie slecht ontwikkeld is. Er zijn bij hen vrijwel geen innerlijke normen werkzaam die een preventieve werking hebben bij grensoverschrijdend gedrag.

Indien de persoonlijkheid door de instellingen in totaliteit wordt gezien dan komt men tot de conclusie dat bijna de helft (46%) van de jeugdigen een onrijpe persoonlijkheid bezit.

Het aantal problemen dat we gemiddeld bij deze jeugdigen voor deze dimensie telden is 3.6.

5.2.6 Gezinsproblemen

De meeste ouders van de onderzochte jeugdigen zijn niet meer bij elkaar. Het huwelijk is bij 62% door scheiding uit elkaar gevallen.

Welke problemen deden zich voor in de gezinnen? We inventariseerden voor 16 gezinsproblemen of die al of niet aanwezig waren.

In de volgende tabel geven we de belangrijkste gezinsproblemen weer.

Tabel 5.4 Belangrijkste gezinsproblemen in percentages

affectieve verwaarlozing	50%
relatieproblemen tussen vader en jeugdige	50%
relatieproblemen tussen de brussen	49%
de jeugdige was de zondebok	46%
ernstige relatieproblemen tussen de ouders	45%
pedagogische onmacht	40%
financiële problemen	46%

Wanneer we alle problemen gezamenlijk beschouwen dan blijken er in de gezinnen gemiddeld 4 tot 5 problemen voor te komen.

Maar er is meer. Ook de ouders zelf kampen met bepaalde problemen. We inventariseerden aan de hand van 8 items voor zowel de vader als de moeder of er sprake was van problemen. Dit leverde op dat de moeder resp. de vader met 1.5 resp 1.0 problemen worstelen. Het gaat daarbij om problemen als psychiatrische klachten, gezondheidsproblemen, psychische problemen e.d.

Tot slot vermelden we dat slechts drie kwart (77%) van de vaders actief in het arbeidsproces participeert. Bijna 12% is werkloos, 7% is gepensioneerd, 3% is arbeidsongeschikt en 2% is huisman.

5.2.7 Het algemene beeld kort samengevat

De belangrijkste risicofactoren van de onderzochte jeugdigen liggen in het *gedrag* van de jeugdigen en in het gezin. Wat het gedrag betreft domineert enerzijds ongedurig, oppositio- neel en antisociaal gedrag en anderzijds het gevoel te zijn afgewezen. In het *gezin* overheer- sen vooral relationele problemen gepaard met affectieve verwaarlozing.

Ook de *persoonlijkheid* kan als risicovol worden omschreven. daarin staat vooral het negatie- ve zelfbeeld centraal.

5.3 Nadere bepaling van de probleemzwaarte

Tot dusver hebben we steeds een gemiddeld beeld gegeven van de jeugdigen die aan de on- derzochte programma's deelnemen. Daarmee is onderbelicht gebleven welke verschillen er qua probleemzwaarte bestaan. Dat is niet onbelangrijk omdat mag worden verondersteld dat er een verband bestaat tussen probleemzwaarte en hulpverleningsintensiteit. Ook de commis- sie 'Harmonisatie van normen' die de gedachte invoerde om met een *basisvariant* alsmede

met *plus-* en *min-varianten* te werken, baseerde haar ideeën op de bestaande verschillen in probleemzwaarte. De redenering luidde dat voor de gemiddelde jeugdige de basisvariant van toepassing is, maar dat voor meer dan gemiddeld problematische jeugdigen een plus-variant is gewenst, met een min-variant voor de evident minder problematische jeugdigen.

Voor de bepaling van de probleemzwaarte kunnen verschillende wegen worden bewandeld. Veelal wordt in grote lijnen uitgegaan van de bestaande situatie: de behandelingstehuizen of behandelingsgroepen worden beschouwd als plusvariant, de kamertrainingscentra en begeleid-wonen projecten als min-variant en alle overige tehuizen worden aangemerkt als basisvariant. Soms worden aanpassingen en correcties uitgevoerd, die echter overwegend hun grond blijven vinden in de gegroeide, bestaande situatie.

Men kan zich de vraag stellen in hoeverre de situatie zoals die zich in de loop der jaren heeft ontwikkeld ook de werkelijke situatie dekt. Met andere woorden: bevinden zich in de onderscheiden tehuizen ook de veronderstelde verschillende populaties? Hebben de behandelings-tehuizen inderdaad jeugdigen met een zwaardere problematiek en hebben de 'gewone' tehuizen minder problematische jeugdigen in huis?

Het antwoord op die vraag is alleen te geven als onderling vergelijkbare gegevens beschikbaar zijn die inzicht geven in de zwaarte van de problematiek. Omdat deze gegevens veelal niet beschikbaar zijn, wordt in de toekenning van plus-, min- en basisvarianten met deze op *empirische basis* te verkrijgen gegevens géén rekening gehouden.

Toch is via deze laatste invalshoek in een aantal situaties nader inzicht te verkrijgen. Dank zij een grootschalig onderzoek waarin alle hulpverleningsvormen (naar populaties en doelstellingen en werkwijzen) in de regio Rotterdam nader zijn onderzocht (Van der Ploeg & Scholte, 1996) beschikken we over een empirisch gefundeerd inzicht in de vraag welke jeugdigen met welke problemen zich in de verschillende hulpverleningsinstellingen bevinden. Omdat de populatie in dit onderzoek met hetzelfde instrumentarium is onderzocht zijn we in staat een nadere vergelijking te maken.

De vraag die we in deze paragraaf zullen beantwoorden luidt: hoeveel jeugdigen in dit onderzoek hebben een problematiek die overeenkomt met de problematiek van jeugdigen in de plusvariant?

Daartoe gaan we eerst na op welke punten de jeugdigen in het eerder genoemde onderzoek van elkaar zijn te onderscheiden naar plus- en basisvariant.

Vervolgens zullen we aan de hand van dit onderscheid bepalen hoeveel jeugdigen in dit onderzoek voor een plus- respectievelijk basis-variant in aanmerking komen.

5.3.1 Verantwoording van een predictiemodel

Jeugdigen die in tehuizen verblijven worden doorgaans opgenomen met uiteenlopende problemen die elkaar in wisselende constellaties kunnen beïnvloeden. Bij de bepaling van de vraag welke jeugdigen zich in het eerdergenoemde onderzoek nu in een plus-variant of basis-variant bevinden, moet met deze meervoudige bepaaldheid rekening worden gehouden. Wij hebben voor een onderlinge vergelijking de volgende variabelen in de analyse betrokken:

biografische kenmerken

- leeftijd
- sekse
- etniciteit
- KB-maatregel
- Speciaal Onderwijs

probleemkenmerken van de jeugdige

- agressief gedrag
- anti-sociaal gedrag
- emotionele problemen
- seksuele problemen
- psychosomatische problemen
- psychiatrische klachten
- schoolproblemen
- vrijetijdsproblemen
- lichamelijke klachten
- persoonlijkheidsproblemen

gezinsproblemen

- multiprobleem gezin
- verwaarlozing/mishandeling
- relationele problemen
- materiële problemen
- ouders gescheiden
- problemen moeder
- problemen vader

Op grond van deze risico-factoren kan een beeld worden verkregen van de probleemzwaarte van de jeugdigen. Het blijkt dat het mogelijk is om op grond van deze gegevens een goed onderscheid te maken tussen jeugdigen die in een basisvariant verblijven en jeugdigen die in een plus-variant worden behandeld. We hebben daartoe een zogeheten discriminant-analyse uitgevoerd (Tatsuoka, 1978).

Op grond van tabel 5.5 stellen we in de eerste plaats vast dat genoemde risico-factoren voldoende relevante informatie bevatten om het verschil tussen plus-variant en basis-variant aan te geven.

Tabel 5.5 Uitslag discriminantanalyse (N=113)

Verklaarde variantie	56%	Chi-kwadraat	82.10
df	22	p-waarde	<0.001

Ten tweede kunnen we vaststellen dat we op basis van de risicofactoren tamelijk nauwkeurig kunnen aangeven of een jeugdige in een bepaalde variant thuis hoort. Uitgaande van de 113 jeugdigen uit het eerdergenoemde onderzoek die zich in een basis- of plus-variant bevinden, kunnen we op grond van genoemde risico-factoren nagaan (voorspellen) of zij zich daar terecht bevinden. Deze analyse leidt tot de volgende tabel.

Tabel 5.6 Nauwkeurigheid predicties op basis van de problematiekkenmerken

<i>feitelijke situatie</i>	<i>voorspelde situatie</i>	
	basisvariant	plusvariant
basisvariant (51)	42 (82%)	9 (18%)
plusvariant (62)	7 (11%)	55 (89%)

Percentage correcte predictie: 86%

De voorgaande tabel laat zien dat we voor 86% van de jeugdigen op grond van hun problematiekkenmerken juist kunnen voorspellen in welke variant zij zich bevinden.

Deze uitslag duidt erop dat plaatsing van de jeugdigen in de basis- en plusvariant op basis van de problematiekkenmerken redelijk goed te voorspellen was. Dat niet 100% van de jeugdigen correct wordt geclassificeerd, hangt deels waarschijnlijk samen met het feit dat niet alle jeugdigen juist worden geplaatst. Zo treffen we enerzijds in behandelingshuizen jeugdigen aan met lichte problematiek, terwijl het anderzijds ook voorkomt dat jeugdigen met ernstige problematiek naar een basisvariant worden gestuurd.

We brengen de onderscheiden risicofactoren vervolgens nogmaals in beeld met daaraan toegevoegd de door ons berekende correlaties. Tabel 5.7 geeft dit weer.

Uit de correlatietabel kunnen we de kenmerken van de jeugd in de plusvarianten aflezen (Tatsuoka, 1978). De belangrijkste correlaten zijn vetgedrukt. Daarbij blijkt het volgende.

De plusjeugd blijkt vooral gekenmerkt te worden door een jongere leeftijd en veel gedrags-, persoonlijkheids-, school- en derde milieu problematiek, terwijl de ouders relatief weinig persoonlijke problemen te zien geven. Voor wat betreft sekse, etniciteit en gezinsproblematiek

blijken er geen grote verschillen te zijn tussen de jeugdigen in de basis- en plusvarianten, d.w.z. zowel de in de basis- als in de plusvarianten opgenomen jeugdigen hebben een ongeveer gelijk problematische gezinsachtergrond.

Tabel 5.7 Correlaties tussen problematiekkenmerken en voorspeld onderscheid basis- versus plusvariant

	<i>correlaties</i>		<i>correlaties</i>
leeftijd	-.35	schoolproblemen	.36
seksse	-.18	vrijtijdproblemen	.33
etniciteit	-.07	psychiatrische klachten	.31
KB-maatregel	-.02	lichamelijke klachten	.20
Bijzonder onderwijs	.16	multi probleemgezin	-.08
emotionele problemen	.18	materiële gezinsproblemen	-.07
psychosomatiek	.14	verwaarlozing/mishandeling	.02
agressief/oppositioneel	.51	gezinsrelationele problemen	.02
delinquent/antisociaal	.17	gescheiden ouders	.06
persoonlijkheidsproblemen	.41	problemen moeder	-.32
seksuele problemen	-.08	problemen vader	-.58

5.3.2 De jeugdigen in de huidige onderzoeksgroep

In deze paragraaf gaan we vervolgens na hoeveel jeugdigen uit ons onderzoek behoren tot de plus- respectievelijk basis-variant. We gaan daarbij uit van de in de vorige paragraaf genoemde risicofactoren (indicatoren voor de probleemzwaarte) en het gewicht dat zij hebben in het maken van een onderscheid tussen een plus-variant en een basisvariant.

Wanneer we voor de jeugdigen die aan de onderzochte programma's deelnemen berekenen hoeveel van hen op grond van de aard en ernst van hun problematiek in een basis- of plusvariant thuis horen dan ontstaat het volgende beeld.

Tabel 5.8 Onderzoeksjeugdigen naar basis- en plusvariant

	N	basisindicatie	plusindicatie
totaal	78	39 (50%)	39 (50%)
A-programma's	50	27 (54%)	23 (46%)
B-programma's	28	12 (43%)	16 (57%)

De conclusie luidt derhalve dat aan de onderzochte A-programma's ofwel basisprogramma's slechts 47% jeugdigen deelnemen die qua probleemzwaarte kunnen worden gerekend tot de plusvariant. In de B-programma's of wel de aanvullende programma's treffen we iets meer

jeugdigen die qua probleemzwaarte in de plusvariant thuis horen namelijk 57%. Kennelijk worden de aanvullende B-programma's ingezet bij jeugdigen met een gemiddeld iets zwaardere problematiek.

Maar de belangrijkste conclusie luidt dat de jeugd in de nieuwe interventieprogramma's qua probleemzwaarte voor ongeveer de helft thuis hoort in een basisvariant.

5.3.3 De probleemzwaarte nader bezien

Bij de inventarisatie van nieuwe programma's hebben we gevraagd die programma's te melden die bestemd zijn voor sterk problematische jeugdigen. Men zou verwachten dat het vooral de behandelingshuizen zijn die hierop reageren. Uit de inventarisatie echter blijkt echter dat niet alleen de behandelingshuizen hebben gereageerd, maar ook tehuizen die als lichter te boek staan (bestemd voor jeugdigen met een basisvariant-indicatie). Wanneer we alle instellingen in kaart brengen die hebben gereageerd dan ontstaat het volgende beeld.

Tabel 5.9 Typen tehuizen

	totaal	A-pr.	B-pr.
behandelingshuizen	53%	59%	44%
gewone tehuizen met beperkte behandelingscapaciteit	21%	19%	25%
gewone tehuizen zonder behandelingscapaciteit	26%	22%	31%

De voorgaande tabel maakt duidelijk dat ruim de helft van de instellingen kan worden omschreven als evidente behandelingshuizen of plusvarianten. De rest heeft die kwalificatie niet en telt hoogstens een aantal behandelingsplaatsen.

Tegen die achtergrond is het niet zo verwonderlijk dat de probleemzwaarte in totaliteit achter blijft bij wat men zou verwachten: uitsluitend jeugdigen met ernstige problematiek.

Immers wanneer we uitgaan van het percentage behandelingshuizen (53%) dan stemt het door ons berekende percentage jeugdigen met een probleemzwaarte gelijk aan een plusvariant (50%) daar aardig mee overeen.

Echter de realiteit is helaas anders. Wanneer we op instellingsniveau de probleemzwaarte berekenen dan blijkt dat in de behandelingshuizen slechts ongeveer de helft van de jeugdigen een probleemzwaarte heeft die een plusvariant wettigt, terwijl in de niet-behandelingshuizen ruim 40% van de jeugdigen zo'n plusvariant verdienen.

Kortom, in de behandelingshuizen lijkt zich een substantieel aantal jeugdigen te bevinden dat eigenlijk niet voor behandeling in aanmerking komt, terwijl in de niet-behandelingshuizen zich een aanzienlijk aantal jeugdigen bevindt dat wél voor behandeling in aanmerking komt gelet op de probleemzwaarte.

Met deze bevinding wordt in feite bevestigd wat we eerder in de regio Rotterdam constateerden: de populaties in behandelingshuizen bevatten een niet onaanzienlijk deel jeugdigen met een relatief geringe probleemzwaarte, terwijl omgekeerd in niet-behandelingshuizen een deel van de jeugdigen een relatief zware problematiek heeft (Van der Ploeg & Scholte, 1996).

Tot slot van deze paragraaf maken we een vergelijking tussen de door ons onderzochte populatie met de populatie behandelingshuizen respectievelijk niet-behandelingshuizen uit het eerder genoemde grootschalige onderzoek van Van der Ploeg & Scholte (1996). We doen dit met de bedoeling nader in kaart te brengen waarin onze onderzoekspopulatie mogelijk verschilt van wat zich gemiddeld in (behandelings)tehuizen bevindt. We kunnen deze exercitie uitvoeren omdat we eenzelfde vragenlijst hebben gehanteerd. De verschillen zijn onderzocht via tweezijdige t-toetsing. De significant hoogste scores zijn vetgedrukt.

Tabel 5.10 Vergelijking gemiddeld aantal problemen met onderzoek Van der Ploeg & Scholte (1996)

	<i>onderzoeks populatie</i>	<i>Van der Ploeg & Scholte (1996)</i>	<i>significantie niveau</i>
geïnternaliseerde problemen	2.4	3.7	<.01
geëxternaliseerde problemen	3.5	3.9	n.s.
agressief gedrag	2.4	3.5	<.01
anti-sociaal gedrag	1.6	1.0	<.05
schoolproblemen	3.2	5.4	<.01
vrije tijdsproblemen	1.6	2.0	n.s.
psychiatrische klachten	0.8	2.0	<.01
gezinsproblemen	5.2	8.1	<.01
materiële problemen	0.5	1.1	<.01
relationele problemen	1.9	1.7	n.s.
mishandeling/affektieve verwaarlozing	0.9	2.1	<.01
kb- maatregel	66%	49%	<.05

De voorgaande tabel laat er weinig twijfel over bestaan dat de door ons onderzochte populatie qua problematiek eerder lichter dan zwaarder valt te omschrijven in een vergelijking met jeugdigen in behandelingshuizen. Over de gehele linie scoort onze onderzoekspopulatie lager. Er zijn echter enkele uitzonderingen. Als het gaat om anti-sociaal gedrag dan scoort onze onderzoekspopulatie hoger en voor de relationele problemen in het gezin en problemen met de vrije tijd scoort onze populatie gemiddeld ongeveer overeenkomstig. Daarnaast hebben de jeugdigen in onze onderzoeksgroep vaker een KB-maatregel.

We kunnen nu concluderen dat de problematiek van de jeugdigen in de door ons onderzochte programma's over de gehele linie minder zwaar is dan die van de jeugdigen die men in het algemeen in behandelingshuizen aantreft. In feite geven de jeugdigen in de geïnventariseerde programma's slechts op één punt meer problemen: ze vertonen meer anti-sociaal gedrag (weglopen, zwerven, spijbelen, diefstal, geweld, vandalisme en alcohol/drugsgebruik).

Dit lijkt er op te wijzen dat vooral het storende karakter van het anti-sociale gedrag de belangrijkste reden vormt om deze jeugdigen als sterk problematisch te beschouwen en voor hen programma's te ontwikkelen.

Aanvullend hebben we (eveneens met behulp van tweezijdige t-toetsing) nader bekeken in hoeverre onze onderzoekspopulatie significant afwijkt van de jeugdigen in 'gewone' tehuizen. Het blijkt dan dat de jeugdigen in de onderzochte onderzoeksprogramma's evident meer geëxternaliseerde problemen geven, meer problemen hebben met de vrije tijdsbesteding en meer persoonlijkheidsproblemen te zien geven. Daarentegen zijn er minder gezinsproblemen.

5.4 Samenvattende typering van de jeugdigen in de onderzochte programma's

De jeugdigen die deelnemen aan de door ons onderzochte programma's blijken voor ongeveer de helft te bestaan uit jeugdigen die qua probleemzwaarte in aanmerking komen voor een opname in een behandelingsstehuis. De andere helft ligt qua problematiek meer op het niveau van het doorsnee tehuis of de centra voor opvoeding en verzorging.

Gelet op het gegeven dat ook niet-behandelingshuizen nieuwe programma's hebben gemeld zou men inderdaad mogen verwachten dat van die zijde ook jeugdigen in programma's worden opgenomen met een problematiek vergelijkbaar met die van tehuizen op basisvariant niveau.

Bij nader onderzoek echter blijkt dat vanuit deze redenering niet is te verklaren dat bijna de helft van de onderzochte jeugdigen zich qua problematiek op basisvariant-niveau bevindt. We stelden vast dat enerzijds de behandelingshuizen veel jeugdigen met een basisvariant-indicatie tellen en dat anderzijds niet-behandelingshuizen een substantieel deel jeugdigen bevat met een probleemzwaarte op het niveau van de plusvariant.

Een vergelijking met een grootschalig onderzoek leert dat de jeugdigen in de door ons onderzochte programma's slechts op één aspect afwijken: ze vertonen meer anti-sociaal gedrag. Het lijkt er op dat dit veelal storende gedrag de belangrijkste reden is om deze jeugdigen te kwalificeren als 'ernstig problematisch' en voor hen nieuwe programma's in te zetten. Voor het overige geven deze jeugdigen gemiddeld minder problemen te zien.

6.1 Inleiding

Teneinde na te gaan hoe de 'buitenwacht' denkt over de door ons onderzochte programma's hebben we de plaatsende/begeleidende instellingen gevraagd hun mening te geven. Hiertoe hebben we een vragenlijst ontwikkeld (Begeleidende Instellingen Vragenlijst ofwel de BIV) die vervolgens is toegestuurd naar de begeleiders/sters van de betreffende jeugdigen. Het gaat hier om jeugdigen die bekend zijn geworden via de PPV. Op deze vragenlijst is verzocht de naam te vermelden van de begeleidende instelling en de betreffende medewerker. Eerder merkten we op dat we 78 PPV's hebben ontvangen. Omdat niet alle PPV's de gewenste gegevens bevatten, hebben we uiteindelijk 65 instellingen aangeschreven. Ondanks herhaalde verzoeken resulteerde dat uiteindelijk in 24 reacties. Het grootste deel van de reacties (19) had betrekking op de A-programma's. Een veel kleiner deel (5) betrof de aanvullende B-programma's. We geven hier de mening van de begeleidende instellingen weer.

6.2 Contacten

Met de jeugdigen wordt regelmatig contact onderhouden. De frequentie van dit contact varieert van 1 maal per twee weken tot 1 maal per drie maanden. De gemiddelde contactfrequentie is 1 maal per maand.

In principe kan dit contact van alles inhouden uiteenlopend van telefonisch contact tot een bezoek. Dat laatste hebben nader geïnventariseerd. Het blijkt dat bijna de helft van de begeleidende medewerkers 1 maal per maand (of vaker) de jeugdige bezoekt.

Daarnaast plegen de begeleidende instellingen tevens regelmatig overleg over de ontwikkeling van de jeugdigen. De gemiddelde frequentie van dit overleg ligt op ongeveer 2 maanden. De volgende tabel brengt het voorgaande in beeld.

Tabel 6.1 Contacten

	contact	bezoek	overleg
1 maal per maand (of vaker)	71%	48%	39%
1 maal per 2 tot 3 maanden	29%	35%	57%
1 maal per 4 tot 5 maanden	--	9%	--
1 maal per 6 maanden (of meer)	--	8%	4%

6.3 Problematiek en aanpak

Om een indruk te krijgen hoe ernstig de problematiek werd ingeschat op het moment van plaatsing is aan de begeleidende instellingen gevraagd weer te geven hoe ernstig men toen de problematiek vond. Dat leverde het volgende beeld op.

Tabel 6.2 Ernst van de problematiek bij plaatsing

heel erg problematisch	4%
erg problematisch	39%
tamelijk problematisch	52%
niet erg problematisch	5%

Verrassenderwijs wordt minder dan de helft (43%) van de jeugdigen beschouwd als erg problematisch. Verrassend omdat we programma's hebben onderzocht die pretenderen voor sterk problematische jeugdigen te zijn opgezet. In feite geldt voor 17% van de jeugdigen dat zij als niet erg tot tamelijk problematisch worden gezien. Dit bevestigt onze eerdere bevinding dat een deel van de jeugdigen in de nieuwe programma's veel minder problematisch is dan men zou verwachten.

Het ligt voor de hand te veronderstellen dat de begeleidende instelling vertrouwen heeft in het betreffende tehuis. Anders zou men waarschijnlijk niet tot plaatsing over gaan. En inderdaad op de vraag of men denkt dat het tehuis de problematiek van de jeugdige aan kan geeft bijna drie kwart (74%) te kennen dat men dit goed tot zeer goed aan kan. Bij de rest twijfelt men.

Over de aanpak van het tehuis in het algemeen zijn vrijwel alle begeleidende instellingen tevreden. Ruim 86% spreekt van een goede tot zeer goede aanpak. Ook als men de aanpak betreft op de door de begeleidende instelling geplaatste jeugdige overheerst dit positieve oordeel. Bijna drie kwart (73%) is van oordeel dat de aanpak goed tot heel goed aanslaat bij hun pupil. Deze bevindingen gelden voor zowel de A- als de B-programma's

Toch is niet iedereen tevreden over de wijze waarop de jeugdige momenteel functioneert. De aanpak mag dan wel aanslaan maar dat impliceert niet automatisch een optimaal functioneren van de jeugdigen. Tabel 6.3 maakt dat duidelijk.

Tabel 6.3 Mate van tevredenheid over het huidige functioneren van de jeugdigen

heel erg tevreden	17%
erg tevreden	21%
enigszins	50%
eigenlijk niet tevreden	8%
helemaal niet tevreden	4%

Al met al lijkt het oordeel over het actuele functioneren nogal getemperd in verhouding tot de positieve beoordeling van de aanpak.

6.4 Sterke en zwakke punten van de programma's

Als het om de sterke punten van de A-programma's gaat dan domineren vooral de adjectieven die betrekking hebben op de directe aanpak. Daarnaast springen in het oog de indirecte activiteiten zoals het voeren van overleg.

Tabel 6.4 Positieve punten van de A-programma's

de structuur en de regels	9 maal genoemd
de betrokkenheid, geborgenheid, warmte	7 maal genoemd
de duidelijkheid	7 maal genoemd
het aansluiten bij de (mogelijkheden van de) jeugdige	4 maal genoemd
de consequente aanpak	3 maal genoemd
het (vraag)gericht werken	3 maal genoemd
het voeren van individuele gesprekken met de jeugdigen	2 maal genoemd
het betrekken/inschakelen van het gezin	2 maal genoemd
de terugkoppeling naar de begeleidende instellingen	2 maal genoemd

Er waren maar weinig negatieve opmerkingen. De belangrijkste kritiekpunten waren dat men te weinig flexibel was in individuele situaties (3 maal genoemd), dat de structuur en de regels soms te gedetailleerd werden toegepast (3 maal genoemd) en dat de ouders te weinig werden ingeschakeld (2 maal genoemd).

Over de sterke en zwakke kanten van de aanvullende B-programma's zijn aanzienlijk minder opmerkingen gemaakt. Ook al omdat het aantal respondenten hier klein was. We noteerden als positieve punten vooral de flexibele en op maat gesneden aanpak alsook de vergroting van het inzicht in het eigen handelen. Er sprongen twee negatieve kanttekeningen uit: sommigen vonden de duur van het programma te kort én een enkeling vond dat er te weinig overleg werd gevoerd met de begeleidende instelling.

6.5 Ontwikkelingen

Om te beginnen hebben we geïnventariseerd in welke mate de begeleidende instellingen menen dat er vooruitgang is geboekt. We hebben daartoe enkele aspecten uit het meervoudig risicomodel bekeken.

Tabel 6.5 Mate van vooruitgang

	<i>niet</i>	<i>enigszins</i>	<i>veel</i>	<i>erg veel</i>
gedragsproblemen	14%	41%	41%	5%
emotioneel functioneren	17%	52%	26%	4%
school/leerproblemen	19%	38%	33%	10%
persoonlijkheidsontwikkeling	13%	50%	27%	9%

Op alle gebieden wordt enigszins tot veel vooruitgang geboekt. Verhoudingsgewijs is dat het minst het geval met het emotioneel functioneren. Niet toevallig is dit ook een doelstelling die erg weinig wordt nagestreefd. Dit bevreemdt, omdat er wel degelijk heel wat emotionele (geïnternaliseerde) problemen zijn vastgesteld (zie tabellen 2.1 en 3.1).

De verwachting is dat drie kwart van de jeugdige zich in de komende tijd (zeer) positief zal ontwikkelen (73%). Slechts voor 1 op 10 jeugdigen is men somber gestemd en verwacht men een negatieve groei.

Aan het eind van het verblijf veronderstellen de begeleidende instellingen dat de jeugdigen zullen vertrekken naar de volgende verblijfplaatsen.

Tabel 6.6 Vermoedelijke verblijfplaats na vertrek

eigen gezin	14%
pleeggezin	5%
ander tehuis	19%
begeleid kamerbewonen	29%
zelfstandig wonen	24%
anders	9%

6.6 Samenvatting

Het beeld dat de begeleidende instellingen van de programma's geven is duidelijk positief. Men is erg tevreden over de aanpak en de daarbij geplaatste kanttekeningen zijn overwegend zeer positief van aard.

Toch valt ook hier op dat de problematiek waarmee de jeugdigen in het tehuis werden opgenomen in meerderheid als 'tamelijk' tot 'niet erg problematisch' worden beschreven door de begeleidende instellingen.

Over het actuele functioneren van de jeugdigen is men niet zo positief als men op grond van de beoordeelde aanpak zou verwachten. Bij meer dan de helft van de jeugdigen zijn de bege-

leidende instellingen 'enigszins' tot 'helemaal niet' tevreden.

De ontwikkelingen tijdens het verblijf worden overwegend als positief beoordeeld, maar voor ongeveer 15% van de jeugdigen stelt men vast dat géén vooruitgang is geboekt en dat bij ongeveer 45% dat maar enigszins het geval is.

Conclusies

1. Afgaande op de respons is het aannemelijk dat ongeveer een derde van de residentiële instellingen actief is met het ontwikkelen, invoeren en uitvoeren van nieuwe programma's. Wij onderzochten 46 nieuwe programma's. De helft (van de specifieke programma's) tot driekwart (van de basisprogramma's) is drie jaar of korter in gebruik. Het merendeel van deze programma's is geënt op het sociale competentiemodel en de daarbij behorende gedragstherapeutische principes. Daarbij hebben vooral het PI-model in Duivendracht en het RGB-model in Groningen als voorbeeld gewerkt. Ook in verschillende programma's waarin andere theoretische opvattingen domineren worden tevens gedragstherapeutische principes gehanteerd. Het is duidelijk dat waar vroeger het psycho-analytische denkkader de residentiële hulpverlening domineerde nu de principes van de sociale leertheorie sterk prominent zijn. In deze ontwikkeling maken opvoedingselementen als affectie en confrontatie plaats voor het leren van sociale vaardigheden en het aanbrenge van structuur. Het is de vraag of dit een gunstige ontwikkeling is gelet op onderzoek van Scholte en Van der Ploeg (1997) waarin bleek dat de meest effectieve aanpak bij agressieve jeugdigen juist een evenwichtige combinatie is van zowel affectie als structuur bieden.
2. Als het meest veelbelovend springen de volgende drie basisprogramma's er uit: Het Amsterdamse Schoolhuis, de Glen Mills School en het Leefgroepprogramma in een gesloten setting. Naast deze pedagogische eerste graadsstrategieën onderscheiden we de volgende vier aanvullende tweede graadsstrategieën: het Ervaringslerenproject, de Vertrektraining, een Sociale Vaardigheidstraining en het Schooluitvalproject.
3. Een sterk in het oog springende conclusie is dat vrijwel geen van de programma's nader is onderzocht op effecten. Slechts twee specifieke (aanvullende) programma's (en geen van de basisprogramma's) zijn nader bestudeerd op mogelijke effecten. Wel zijn er meerdere effect-onderzoeken naar andere programma's die steunen op leertheoretische principes of uitgangspunten van het ervaringsleren, maar het effect van de door ons geïnventariseerde (veelal aan de situatie aangepaste) programma's is vrijwel niet bekend. Voorlopig lijken we het te moeten doen met de indrukken van de behandelaars zelf: zij menen dat bij 2/3 van de jeugdigen sterke tot zeer sterke vooruitgang wordt geboekt.

De vraag of de programma's ook werkelijk helpen om deze sterk problematische jeugdigen tot (her)integratie te brengen binnen onze samenleving kan dan ook niet worden beantwoord.

4. Voor jeugdigen onder de 12 jaar bestaan vrijwel geen basisprogramma's. Ook zijn er geen programma's voor uitsluitend meisjes. Kennelijk ervaren de residentiële instellingen voor deze categorieën jeugdigen (nog) weinig behandelingsproblemen.
5. Het blijkt dat lang niet elke instelling voldoende tijd neemt om een nieuw programma in te voeren. Het gemiddelde ligt op ruim een jaar, maar er is ook een kwart van de instellingen dat een programma binnen enkele maanden invoert. Dat zijn veelal programma's die niet zijn geëxpliciteerd in werkstukken e.d. Vooral de aanvullende specifieke programma's worden erg snel ingevoerd.
6. Bij een vergelijking tussen de basisprogramma's en de specifieke programma's valt het op dat de uitvoerders van de basisprogramma's aangeven meer vooruitgang bij hun jeugdigen te bespeuren dan de uitvoerders van de specifieke programma's. Men vergelijk tabel 2.10 en 3.7. Mogelijk hangt dit samen met de problematischer categorie jeugdigen die in de specifieke aanvullende programma's worden opgenomen. Frappant is in dit geval dat de basisprogramma's vooral succes lijken te boeken met het bevorderen van de zelfstandigheid van de jeugdigen, terwijl de aanvullende programma's de sterkste progressie boeken in het bevorderen van het zelfinzicht van de jongeren.
7. Op basis van de gegevens van de programma-uitvoerders stelden we vast dat het merendeel van de basisprogramma's bedoeld is voor jongeren met ernstig anti-sociaal gedrag. De aanvullende programma's worden ingezet bij jongeren die nog ernstiger in de problemen verkeren.

Onderzoek van de problematiekkenmerken aan de hand van de PPV wijst echter uit dat de jeugdigen in de onderzochte vernieuwende programma's voor ongeveer de helft bestaan uit jeugdigen met een probleemzwaarte die vergelijkbaar is met die van de jeugd in een behandelingstehuis. De andere helft ligt qua problematiek meer op het niveau van het gewone tehuis of het centrum voor opvoeding en verzorging. Dit beeld wordt bevestigd door de visie van de begeleidende instanties, die de problematiek van de jeugd in de programma's in ongeveer de helft van de gevallen als minder ernstig beoordeeld.

Het feit dat de vernieuwende programma's zowel basis- als plusjeugdigen bedienen kan niet verklaard worden uit het feit dat zowel niet-behandelings- als behandelingstehuizen aan dit onderzoek deelnamen. Nadere analyse wijst namelijk uit dat enerzijds in de programma's van de behandelingshuizen tamelijk veel jeugdigen met een basisvariant-indicatie opgenomen zijn, terwijl anderzijds de programma's van de niet-behandelingshui-

zen bevolkt worden door een flink aantal jeugdigen met een probleemzwaarte op het niveau van de plusvariant.

Dat er in de nieuwe programma's zoveel jeugdigen met relatief lichte problemen worden opgenomen doet daarnaast de vraag opkomen waar de zeer ernstig problematische jeugdigen dan wel terecht komen, en of er voor deze jeugdigen geen speciale programma's zouden moeten worden ontwikkeld.

8. De jeugdigen in de door ons onderzochte programma's blijken op één aspect af te wijken van de gemiddelde jeugdige in de behandelingstehuizen: ze vertonen meer anti-sociaal gedrag (weglopen, zwerven, spijbelen, diefstal, geweld, vandalisme en alcohol/drugsgebruik). Dit zou erop kunnen duiden dat dit veelal storende gedrag de belangrijkste reden is om deze jeugdigen te kwalificeren als 'ernstig problematisch' en voor deze jeugdigen nieuwe programma's in te zetten.
9. Het beeld dat de begeleidende instellingen van de programma's geven is duidelijk positief. Men is zeer tevreden over de aanpak en de geplaatste kanttekeningen zijn overwegend zeer positief van aard.
Over het actuele functioneren van de jeugdigen is men echter minder positief als men op grond van de beoordeelde aanpak zou verwachten. In ongeveer de helft van de gevallen geven de begeleidende instellingen aan minder of niet tevreden te zijn.
10. Uit de probleemomschrijvingen van de programma-uitvoerders, maar ook uit de problematiek zoals die via de PPV is vastgesteld, blijkt dat de jeugdigen in de nieuwe programma's niet alleen geëxternaliseerde problemen te zien geven maar dat een substantieel deel van de problematiek ook bestaat uit geïnternaliseerde problemen. In de geïnventariseerde interventieprogramma's vinden we daarvan weinig terug (zie onder meer de geringe aandacht voor het verwerken van emotionele problemen).

Aanbevelingen

1. Het uitgevoerde onderzoek leidt haast vanzelfsprekend tot de aanbeveling om de in dit onderzoek hoog scorende programma's nader te toetsen op hun effecten; in dat kader kan ook de ontwikkelde checklist nader op haar mérites worden worden onderzocht.
2. De vernieuwende programma's voor ernstig problematische jeugdigen geven aan dat zij werken met duidelijk afgebakende doelgroepen van jeugdigen met bepaalde ernstige psychosociale problematieken. Analyse van de problematiekkenmerken wijst echter uit dat programma's vaak ook jeugdigen opnemen die qua meervoudig bepaalde probleemzwaarte niet zonder meer als ernstig problematisch zijn te typeren.

Het verdient daarom aanbeveling om - voorzover dit nog niet gebeurt - bij de selectie van jeugdigen gebruik te maken van diagnostische procedures of instrumenten waarmee eenduidig kan worden bepaald of potentieel voor bepaalde programma's in aanmerking komende jeugdigen inderdaad tot de beoogde programmadoelgroep behoren.

3. Het verdient nadrukkelijk aanbeveling bij de invoering van nieuwe veelbelovende programma's duidelijke afspraken te maken over uit te voeren evaluaties waarbij ook systematisch wordt onderzocht in welke mate de jeugdigen vooruitgang boeken tijdens het verblijf, bij het vertrek en na het vertrek, alsook door welke behandelingsaccenten de vooruitgang wordt bepaald. Zolang de resultaten niet bekend zijn van de verschillende programma's is de kans groot dat de instellingen het stoppen of doorgaan met programma's van geheel andere (minder relevante) factoren laten afhangen
4. In het verlengde van voorgaande aanbeveling om meer effect-onderzoek uit te voeren (en ook te toetsen of het programma wel wordt uitgevoerd zoals het is beschreven) ligt de suggestie om instellingen meer te dwingen in artikelen te publiceren over hun ervaringen met hun programma's.
5. Men kan zich afvragen of bij programma's die sterk geënt zijn op gedragstherapeutische principes niet meer expliciet moet worden gemaakt welk programma voor welke jeugdige geschikt is. Nu lijkt het er op dat voor alle jeugdigen (ongeacht hun problematiek) de modellen van het PI en het RGB zonder meer toepasbaar zijn. Een vergelijkbaar probleem doet zich voor bij het ervaringsleren. Ook daar verdient het aanbeveling meer specifiek te formuleren om welk programma het gaat en voor welke jeugdigen het is bestemd.
6. Gezien de geringe aandacht in de programma's voor de geïnternaliseerde problemen van de jeugdigen, terwijl die problemen wel nadrukkelijk aanwezig zijn, is het van belang ook programma's te ontwikkelen voor jeugdigen met minder storend maar wel problematisch gedrag (dus niet alleen programma's voor de 'schreeuwerds', maar ook voor de 'stillen').
7. Het verdient verder aanbeveling te anticiperen op een mogelijk toenemende problematiek bij 12-minners en meisjes, gelet op de jongere leeftijd waarop jeugdigen met de politie in aanraking lijken te komen en het toenemend aantal meisjes met probleemgedrag.
8. Bij de introductie van nieuwe programma's verdient het aanbeveling voldoende tijd te nemen om een programma in te voeren teneinde voldoende draagvlak te creëren en de kans op succes te vergroten.
9. Men kan zich afvragen waar de uitvallende jongeren terecht komen. Het lijkt zinvol systematisch bij te houden waar deze jongeren uiteindelijk blijven.

Literatuur

- Bartels, A.J. (1986). Sociale vaardigheidstraining voor probleemjongeren. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Bijl, B. (1996). Innovaties in de jeugdhulpverlening. Leiden: DSWO Press.
- Caplan, G. (1974). Support Systems and Community Mental Health. New York: Behavioral Publications.
- Cobb, S. (1976). Social support as moderator of life stress. *Psychosomatic Medicine*, 3, 300-314.
- Dekker, J.M. & Biemans, H.M.B. (1994). Video-hometraining in gezinnen. Houten: Bohn, Stafleu, Van Loghem.
- Duindam, T., Glas, M. & Ploeg, J.D. van der (1996). De sprong wagen. Utrecht: NIZW.
- Erikson, E.H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton
- Feindler, E.L., Ecton, R.B., Kingsley, D. & Dubey, D.R. (1986). Group anger-control training. *Behavior therapy*, 17, 109-123.
- Gubbels, H. & Kuiper, M. (1995). Leer samen spelen. In: A. Collot d'Escury-Koenigs e.a. (red), *Sociale vaardigheidstrainingen voor kinderen*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Haaster, A.G.J. & Bogaart, P.H.M. van den (1998). Vertrektraining ter voorkoming van thuisloosheid bij jongeren. Leiden: COJ
- Hahn, K. (1959). *Erziehung zur Verantwortung*. Stuttgart: Ernst Klett
- Havelock, R.G. (1976). *Planning for Innovation*. Ann Arbor: Institute for Social Research.
- Kok, J.F.W. (1988). *Specifiek opvoeden*. Leuven: Acco
- Kok, J.M., Menkehorst, G.A.B.M., Naayer, P.M.H. & Zandberg, Tj. (1991). *Residentieel gedragstherapeutisch behandelingsprogramma*. Assen: Dekker & Van der Vegt.
- Kolb, D.A. (1984). *Experiential learning*. New York: Prentice Hall.
- Kroes, G. (1997). Doen of denken. In: Pijnenburg, H.M. e.a. (red.) *Pedologisch Jaarboek*. Delft: Eburon.
- Lewin, K. (1967). *Field theory in social science*. New York: Harper & Row.
- Marcia, J.E. (1980). Identity in adolescence. In: J. Abelson (Ed.), *Handbook of adolescent psychology*. New York: Wiley.
- Nadler, R.S. & Luckner, J.L. (1992). *Processing the adventure experience*. Dubuque (Iowa): Kendall Hunt.
- Owen, J.M. & Rogers, P.J. (1999). *Program Evaluation*. London: SAGE.
- Ploeg, J.D. van der & Scholte, E.M. (1996). *Vraag- en aanbod-analyse*. Amsterdam: Nippo.
- Ploeg, J.D. van der & Scholte, E.M. (1996b). *BJ-centra in beeld*. Delft/Amsterdam: Eburon/Nippo.
- Reynders, K. (1996). *Bewegingsopvoeding en bewegingsbehandeling van kinderen met DCD en ADHD*. In: A.F. Kalverboer (Red.), *De nieuwe buitenbeentjes*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Rogers, E.M. (1983). *Diffusion of Innovations*. New York: Free Press.

- Scholte, E.M. & Van der Ploeg, J.D. (1997). Structuur en emotionele ondersteuning bieden. *0|25*, 2: 12-17.
- Slot, W. & Spanjaard, H. (1996). Ontwikkelingstaken voor ouders van jonge kinderen. *Jeugd en Samenleving*, 26, 1-19.
- Slot, W. & Spanjaard, H.J.M. (1999) Competentievergroting in de residentiële jeugdzorg. Baarn: Intro.
- Scriven, M. (1991). *Evaluation Thesaurus*. Newbury Park (California): SAGE.
- Spanjaard, H.J.M., Veldt, M.A.E. & Boogart, P.H.M. van den (1999). Exit training for youngsters in residential care. *International Journal of Child & Family Welfare*, 4, 130-148.
- Smit, M. (1993). *Aan alles komt een eind*. Leiden: proefschrift.
- Smith, M.F. (1989). *Evaluability Assessment*. Norwell: MA Kluwer.
- Tatsuoka, M.M. (1978). *Multivariate analysis*. Londen: MacMillan.
- Tracey, E.M. & Whittaker, J.K. (1990). The social network map. *Families in Society*, 71, 461-470.
- Wellman, H. (1990). *The child's theory of mind*. Cambridge: MIT Press.

BIJLAGE 1

Checklist ter beoordeling van de verschillende programma's

De scoring verloopt als volgt: Bij elk bevestigend antwoord wordt Ja (1 punt) gescoord. Per onderdeel kunnen 4 punten worden behaald; in totaal kan de score oplopen tot 20. Hoe hoger de score hoe solider het programma.

Introductie

1. Waren er duidelijke motieven/overwegingen om dit programma in te voeren?
0 Nee 1 Ja
 2. Is er ruim de tijd genomen om het programma in te voeren?
0 Nee 1 Ja
 3. Zijn de activiteiten die uit het programma voortvloeien duidelijk weergegeven?
0 Nee 1 Ja
 4. Krijgen de uitvoerders een duidelijke training?
0 Nee 1 Ja
-

Theorie

5. Is het programma gebaseerd op een duidelijke theorie of theoretische uitgangspunten?
0 Nee 1 Ja
 6. Is de samenhang tussen programma en theorie inzichtelijk gemaakt (waarom zou het helpen en voor wat?)
0 Nee 1 Ja
 7. Is het doel van het programma duidelijk aangegeven?
0 Nee 1 Ja
 8. Is de doelgroep duidelijk onderscheidend beschreven?
0 Nee 1 Ja
-

Explicitering

9. Is het programma geëxpliciteerd (beschreven) in werkstukken e.d. voor intern gebruik?
0 Nee 1 Ja
 10. Is het programma beschreven in documenten voor externen?
0 Nee 1 Ja
 11. Is door medewerkers van de eigen instelling over het programma gepubliceerd?
0 Nee 1 Ja
 12. Is door anderen over het programma gepubliceerd?
0 Nee 1 Ja
-

Effecten

13. Is het programma door de eigen instelling geëvalueerd (bekeken of het aansloeg of het werkte)?

0 Nee 1 Ja

14. Is het programma geëvalueerd door anderen?

0 Nee 1 Ja

15. Is het programma door de eigen instelling onderzocht op effecten?

0 Nee 1 Ja

16. Is het programma door anderen op effecten bekeken?

0 Nee 1 Ja

Inbedding

17. Vormt het programma een elementair/essentieel onderdeel van de instellingsorganisatie?

0 Nee 1 Ja

18. Zijn er ten behoeve van het programma veranderingen aangebracht in de huisvesting/inrichting?

0 Nee 1 Ja

19. Is de continuïteit van het programma in financieel opzicht gewaarborgd?

0 Nee 1 Ja

20. Vindt er regelmatig terugkoppeling plaats naar extern betrokkenen (ouders, plaatsende instellingen)?

0 Nee 1 Ja

BIJLAGE 2 Lijst van deelnemende instellingen¹

1. Valkenheide te Maarsbergen
2. Amstelstad te Amsterdam
3. BJ Limburg te Heerlen
4. Forensisch Orthopedagogisch Centrum de Kolkmate te Zutphen
5. Opvangcentrum het Poortje te Groningen
6. Jeugdorp De Glind te Barneveld
7. De Waarden te Nijmegen
8. Glen Mills School te Wezep
9. Nieuw Veldzicht te Apeldoorn
10. Jeugdzorg Drenthe te Assen
11. BJ Midden Holland te Gouda
12. Huize St. Joseph, Cadier en Keer
13. A.H. Frankehuis, Rotterdam
14. Zwolse Jeugdhuisen, Zwolle
15. Stichting Kinder en Jeugdpsychiatrie Oost Nederland, Lingewal, Zetten
16. Dr. W.L. Slotstichting, De Dreef, Wapenveld
17. Fentrop, O.C.K., Santpoort-Noord
18. Opvang en behandelcentrum Het Keerpunt, Cadier en Keer
19. Den Heij-Akker, Breda
20. Teen Challenge Vlaardingen te Vlaardingen
21. Stichting Twentse Jeughulp, Almelo
22. Groningse Jeugdhuisen, Groningen
23. Stichting De Mare, Leiden
24. Harreveld te Harreveld
25. O.C. 't Gooi (voorheen Trompendaal) te Hilversum.
26. BJ Noord-Holland, Heerhugowaard
27. Hoenderloo-groep: divisie 't Wezeveld te Hoenderloo
28. De Lindenhorst, Zeist
29. Jeugdhulp Maastricht te Maastricht
30. Martha Stichting, Rotterdam
31. Klein Borculo, Almelo

¹ Niet alle namen van de deelnemende instellingen zijn in de rapportage terug te vinden. In het rapport worden slechts de hoogs scorende programma's besproken. De overige programma's lagen qua scoring zo dicht bij elkaar dat een presentatie van hun rangordening niet zinvol was.